

The Impact of Armed Non-State Actors on the Shifting Balance of Power in the Middle East: A Comparative Study of Hamas, Popular Mobilization Forces, and Yemeni Ansarullah (2008-2024)

۱۹۳

Seyed Mohammad Shafiei^۱

Pegah-Sadat Tabataba^۲

Ruhollah Moneem^{**}

Extended Abstract

۱. Introduction

The Middle East has long been one of the most important arenas of geopolitical competition and security transformation. Strategic rivalries, prolonged conflicts, weak state institutions, foreign interventions, and the expansion of transnational networks have created a complex regional environment in which power is no longer exercised exclusively by states. The rise of armed non-state actors has challenged conventional assumptions about the relationship between state authority, military power, and regional security. Hamas, the Popular Mobilization Forces in Iraq, and Ansarullah in Yemen represent three important cases of armed non-state actors that have developed influence beyond their immediate local environments. Hamas has affected the security calculations of Israel and regional actors through asymmetric warfare and the continuation of the Palestinian issue. The PMF has become an important component of Iraq's security and political architecture following the rise of ISIS. Ansarullah has expanded its influence from Yemen to the Red Sea and Bab al-Mandab, affecting the strategic calculations of Saudi Arabia, Israel, and external powers. The central problem of this study concerns the extent to which armed non-state actors can alter regional power relations and whether their influence can be explained solely through traditional state-centered theories. Accordingly, the study asks: Through what mechanisms, and relying on what capabilities, have armed non-state actors influenced the regional balance of power in the Middle East? The main hypothesis argues that asymmetric military capabilities, social mobilization, ideological cohesion, and external support increase the deterrence and strategic influence of armed non-state actors, enabling them to affect the distribution of regional power.

۲. Theoretical Framework

The main theoretical framework of the study is realism and the concept of balance of power. From this perspective, regional order is shaped by competition among actors seeking security, survival, and influence. Although classical and structural realist theories traditionally emphasize states as the primary units of analysis, the contemporary Middle Eastern security environment demonstrates that non-state actors can also affect power relations by imposing costs, creating deterrence, and altering the strategic calculations of states. To address the limitations of a purely state-centered interpretation, the study employs the patron-proxy approach as a complementary perspective. This approach explains how states support armed non-state actors through financial, military, logistical, intelligence, and political assistance in order to pursue strategic objectives indirectly. Such support may reduce the costs of direct confrontation and expand a state's regional influence. However, the relationship between patrons and armed groups is not necessarily based on complete control, since supported actors may possess independent interests, organizational identities, and autonomous decision-making capacities. The combination of the two approaches provides a multi-level explanation of regional power transformation. Balance of power explains why states seek to prevent the dominance of rivals, while the patron-proxy approach explains how these objectives may be pursued indirectly through armed non-state actors. In this framework, the independent variables are the power-generating capacities of armed non-state actors, including asymmetric military capabilities, social mobilization, ideological cohesion, and external support. These capacities increase deterrence, which

^۱M.A. Graduate in International Relations, Department of Political Science and International Relations, University of Guilan, Rasht, Iran.

Email: mohammadsei220@gmail.com

^۲M.A. Graduate in International Relations, Department of Administrative and Economic Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: pegahtabataba@gmail.com

^{*} Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, University of Guilan, Rasht, Iran. (Corresponding Author)

Email: r.moneem@guilan.ac.ir

functions as the main intervening mechanism. Changes in the security calculations of regional states consequently contribute to the dependent variable: transformation of the regional balance of power.

۲. Methodology

This research adopts a qualitative descriptive-analytical method based on library and documentary data. The study uses a comparative case-study design to examine Hamas, the PMF, and Ansarullah during the period from 2008 to ۲۰۲۴. These cases were selected because they represent different organizational, political, and geographical contexts while sharing significant characteristics related to asymmetric military power, social mobilization, ideological cohesion, and external support. The analysis focuses on identifying the mechanisms through which these four capacities contribute to deterrence and strategic influence. The study evaluates the relationship between the internal and external resources of each actor and their ability to impose costs, influence state behavior, and affect regional security arrangements. The comparison also considers the limitations of these actors, including dependence on external patrons, domestic political constraints, institutional challenges, and the requirements of governance.

۴. Results & Discussion

The findings demonstrate that armed non-state actors have become important participants in the redistribution of power in the Middle East. Their influence is primarily produced through the interaction of four power-generating capacities. First, asymmetric military capabilities enable these actors to compensate for their numerical and technological disadvantages in relation to conventional states. Hamas has developed rocket, tunnel, drone, maritime, and combined operational capabilities that have increased the costs of Israeli military action and challenged established assumptions about deterrence. The PMF has developed substantial military capacity through its role in combating ISIS and through the expansion of its organizational and operational capabilities. Ansarullah has similarly employed missiles, drones, naval operations, and asymmetric tactics to extend its influence beyond Yemen and affect maritime security in the Red Sea. Second, social mobilization provides organizational resilience and enables these actors to reproduce their human and political resources. Hamas has relied on social and religious networks, the PMF has benefited from popular mobilization and religious legitimacy in Iraq, and Ansarullah has developed support through tribal, ideological, and local networks. These social foundations allow armed groups to maintain their activities despite military pressure and leadership losses. Third, ideological cohesion contributes to organizational continuity and strategic commitment. Ideological narratives transform military resistance into a broader political and social project. In Hamas, Palestinian nationalism and Islamic resistance reinforce organizational identity. In the PMF, religious symbolism, resistance discourse, and collective identity have supported mobilization. Ansarullah has similarly combined religious identity, political grievances, and resistance narratives to consolidate its social and organizational base. Fourth, external support has increased the material and strategic capabilities of these actors. External assistance has provided access to weapons, training, financial resources, intelligence, and political support. However, the findings also show that external sponsorship does not eliminate the agency of armed non-state actors. Each case demonstrates varying degrees of autonomy, local interests, and organizational decision-making. Comparatively, the three cases reveal that the effects of armed non-state actors differ according to their organizational structure and regional environment. Hamas has primarily influenced the security balance surrounding Israel and Palestine; the PMF has affected Iraq's internal security architecture and regional alignments; and Ansarullah has expanded the geographical scope of conflict by affecting the Red Sea and international maritime routes. Despite these differences, all three cases indicate that armed non-state actors can alter state calculations and increase the costs of unilateral power projection.

۵. Conclusions & Suggestions

The study concludes that armed non-state actors have moved beyond the status of local or peripheral forces and have become significant components of regional power transformation. The findings largely support the main hypothesis: asymmetric military capabilities, social mobilization, ideological cohesion, and external support collectively increase deterrence and strategic influence, thereby enabling these actors to affect the regional balance of power. Nevertheless, their influence is neither absolute nor independent of broader structural conditions. Dependence on sponsoring states, domestic political constraints, institutional weaknesses, and governance requirements limit their capacity to establish autonomous and stable regional power. The study therefore suggests that future research should move beyond state-centered models and incorporate the interaction between states, armed non-state actors, transnational networks, and external patrons. The findings also suggest that regional security policies should distinguish between the military, political, social, and ideological dimensions of armed non-state actors. Sustainable regional stability requires addressing the structural conditions that facilitate their emergence, while recognizing that military pressure alone may not eliminate their organizational and social foundations.

Keywords: Regional Balance of Power; Middle East; Hamas; Hashd al-Shaabi; Ansar Allah.

تأثیر بازیگران غیردولتی مسلح بر تحول موازنه قدرت در خاورمیانه: مطالعه تطبیقی حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن (۲۰۰۸-۲۰۲۴)

سید محمد شفیعی^۱

پگاه السادات طباطبا^۲

روح‌الله منعم^{۳*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۵

چکیده

خاورمیانه شاهد تحولاتی است که انحصار قدرت و امنیت در دست دولت‌ها را با چالش مواجه ساخته است. ظهور بازیگران غیردولتی مسلح، به‌ویژه حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن، به متغیری مهم در معادلات امنیتی و موازنه قدرت منطقه‌ای تبدیل شده است. پژوهش با هدف تبیین نقش این بازیگران در موازنه قدرت خاورمیانه، در پاسخ به این پرسش می‌باشد که بازیگران غیردولتی مسلح از چه طریق و با اتکا به چه ظرفیت‌هایی توانسته‌اند بر آرایش قدرت منطقه‌ای تأثیر بگذارند؟ فرضیه اصلی پژوهش آن است که برخورداری از توان نظامی نامتقارن، ظرفیت بسیج اجتماعی، انسجام ایدئولوژیک و حمایت خارجی موجب افزایش قدرت بازدارندگی و نفوذ راهبردی بازیگران غیردولتی مسلح شده است. از نظر نظری، پژوهش بر رهیافت واقع‌گرایی و نظریه موازنه قدرت به‌عنوان چارچوب اصلی و رویکرد حامی- نیابتی به‌مثابه رویکرد مکمل برای تحلیل نقش بازیگران استوار است و با روش توصیفی- تحلیلی و داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تلفیق توان نظامی نامتقارن، ظرفیت بسیج اجتماعی، انسجام ایدئولوژیک و حمایت‌های خارجی، موجب افزایش قدرت بازدارندگی و ارتقای نقش راهبردی این بازیگران در محیط امنیتی خاورمیانه شده است. این روند توانایی دولت‌های رقیب در اعمال قدرت یک‌جانبه را محدود و به شکل‌گیری الگوهای جدیدی از توزیع قدرت انجامیده است. با این حال، تأثیرگذاری این بازیگران مطلق نبوده و تحت تأثیر محدودیت‌های ساختاری، وابستگی به دولت‌های حامی و الزامات سیاسی و حکمرانی قرار دارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بازیگران غیردولتی مسلح از نیروهای حاشیه‌ای فراتر رفته و به مؤلفه‌ای تعیین‌کننده در بازتوزیع قدرت و تحول موازنه قوا در خاورمیانه تبدیل شده‌اند.

واژگان کلیدی: موازنه قدرت، خاورمیانه، حماس، حشدالشعبی، انصارالله یمن.

۱. فارغ‌التحصیل کارشناسی‌ارشد روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

Email: mohammadsei220@gmail.com

۲. فارغ‌التحصیل کارشناسی‌ارشد روابط بین‌الملل، گروه علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: pegahtabataba@gmail.com

۳. استادیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: r.moneem@guilan.ac.ir

مقدمه

خاورمیانه در دهه‌های اخیر یکی از مهم‌ترین کانون‌های تحولات امنیتی و ژئوپلیتیکی جهان بوده است. موقعیت راهبردی منطقه، تمرکز منابع انرژی، حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و تداوم بحران‌های سیاسی و نظامی موجب شده است تا معادلات قدرت در این حوزه جغرافیایی همواره در حال تغییر و بازتعریف باشد. در ادبیات کلاسیک روابط بین‌الملل، دولت‌ها بازیگران اصلی نظام بین‌الملل محسوب می‌شوند و مفاهیمی همچون امنیت، بازدارندگی و موازنه قدرت عمدتاً بر اساس رفتار و تعامل دولت‌ها تبیین می‌شوند. بر همین اساس، رویکردهای واقع‌گرایانه نیز دولت را مهم‌ترین واحد تحلیل در عرصه سیاست بین‌الملل دانسته و توزیع قدرت میان دولت‌ها را عامل اصلی شکل‌گیری نظم و بی‌نظمی در نظام منطقه‌ای و جهانی قلمداد می‌کنند. با این حال، تحولات چند دهه اخیر خاورمیانه نشان داده است که انحصار دولت‌ها بر تولید و اعمال قدرت با چالش‌های جدی مواجه شده است.

گسترش جنگ‌های نامتقارن، افزایش بحران‌های داخلی، ضعف برخی دولت‌های منطقه و شکل‌گیری شبکه‌های فراملی مقاومت موجب ظهور و تقویت بازیگرانی شده است که اگرچه واجد ویژگی‌های دولت نیستند، اما توانسته‌اند در بسیاری از موارد بر روندهای امنیتی و سیاسی منطقه تأثیرگذار باشند. در نتیجه، بخشی از معادلات قدرت در خاورمیانه دیگر صرفاً از طریق مطالعه رفتار دولت‌ها قابل فهم نیست و بررسی نقش بازیگران غیردولتی به ضرورتی نظری و تجربی تبدیل شده است. در این میان، حماس در فلسطین، حشدالشعبی در عراق و انصارالله یمن از مهم‌ترین بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه به‌شمار می‌روند که طی سال‌های اخیر توانسته‌اند فراتر از محدوده‌های جغرافیایی خود بر محیط امنیتی منطقه اثرگذار باشند. حماس با توسعه توانمندی‌های نظامی و موشکی و ایفای نقش محوری در منازعه فلسطین و اسرائیل، به یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر امنیت شرق مدیترانه و فلسطین اشغالی تبدیل شده است. حشدالشعبی نیز پس از ظهور داعش و ایفای نقش تعیین‌کننده در مقابله با این گروه، به یکی از مؤلفه‌های مهم ساختار امنیتی عراق و بخشی از موازنه قدرت در منطقه بدل شده است. از سوی دیگر، انصارالله یمن از یک جنبش محلی به بازیگری منطقه‌ای تبدیل شده که توانسته است بر امنیت دریای سرخ، تنگه باب‌المندب و حتی معادلات راهبردی قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیر بگذارد.

اهمیت این تحولات در آن است که این بازیگران صرفاً گروه‌هایی مسلح با اهداف محدود داخلی نیستند، بلکه در عمل به بخشی از فرآیند بازتوزیع قدرت در خاورمیانه تبدیل شده‌اند. افزایش توان موشکی و پهپادی، بهره‌گیری از شیوه‌های جنگ نامتقارن، توانایی بسیج اجتماعی و برخورداری از پشتوانه‌های ایدئولوژیک و سیاسی، ظرفیت‌هایی را در اختیار آنان قرار داده است که در مواردی توانسته‌اند هزینه‌های امنیتی و نظامی قابل توجهی بر دولت‌های قدرتمند منطقه تحمیل کنند؛ به همین دلیل، بسیاری از تحلیل‌گران معتقدند که بخشی از تغییرات موازنه قدرت در خاورمیانه را نمی‌توان صرفاً با شاخص‌های سستی قدرت دولتی توضیح داد. با وجود این، درباره میزان و چگونگی تأثیرگذاری بازیگران غیردولتی مسلح بر موازنه قدرت منطقه‌ای همچنان اختلاف نظر وجود دارد. دیدگاه نخست بر این باور است که این بازیگران توانسته‌اند با ایجاد ظرفیت‌های بازدارندگی، تغییر الگوهای جنگ و افزایش هزینه‌های راهبردی رقبای، به یکی از عوامل مؤثر در تحول موازنه قدرت منطقه‌ای تبدیل شوند. در مقابل، دیدگاه دوم معتقد است که نقش این گروه‌ها اغراق‌آمیز ارزیابی شده و آن‌ها همچنان وابسته به دولت‌های حامی بوده و فاقد ظرفیت لازم برای ایجاد تغییرات بنیادین در ساختار قدرت منطقه هستند. از این منظر، دولت‌ها همچنان بازیگران اصلی نظام منطقه‌ای باقی مانده‌اند و بازیگران غیردولتی صرفاً در چارچوب رقابت دولت‌ها معنا پیدا می‌کنند.

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که بخش عمده پژوهش‌ها به مطالعه موردی هر یک از این بازیگران به‌صورت مستقل پرداخته‌اند. برخی پژوهش‌ها بر نقش حماس در منازعه فلسطین و اسرائیل، برخی بر جایگاه حشدالشعبی در امنیت عراق و برخی دیگر بر تأثیرات منطقه‌ای انصارالله متمرکز بوده‌اند. با این حال، پژوهش‌های کمتری تلاش کرده‌اند این سه بازیگر را در

قالب یک چارچوب نظری واحد و با رویکردی تطبیقی مورد مطالعه قرار دهند. همچنین بخش قابل توجهی از مطالعات موجود بر ابعاد ایدئولوژیک، نظامی یا داخلی این گروه‌ها تمرکز داشته و کمتر به پیامدهای آن‌ها برای تحول موازنه قدرت منطقه‌ای پرداخته‌اند. از این رو، همچنان خلاء پژوهشی در زمینه تبیین نقش این بازیگران در بازتوزیع قدرت و تغییر آرایش امنیتی خاورمیانه وجود دارد. پژوهش حاضر درصدد است این خلاء را تا حدی پوشش دهد و به این پرسش پاسخ دهد که بازیگران غیردولتی مسلح چگونه و تا چه اندازه بر تحول موازنه قدرت در خاورمیانه تأثیر گذاشته‌اند؟ فرضیه اصلی پژوهش آن است که برخورداری از توان نظامی نامتقارن، ظرفیت بسیج اجتماعی، انسجام ایدئولوژیک و حمایت خارجی موجب افزایش قدرت بازدارندگی و نفوذ راهبردی بازیگران غیردولتی مسلح شده و آنان را به یکی از عوامل مؤثر در بازتوزیع قدرت منطقه‌ای تبدیل کرده است. در مقابل، فرضیه رقیب بر این گزاره استوار است که نقش این بازیگران در تغییر موازنه قدرت محدود بوده و همچنان دولت‌ها عامل اصلی تعیین‌کننده در ساختار قدرت منطقه‌ای هستند.

چارچوب نظری پژوهش بر رهیافت واقع‌گرایی و مفهوم موازنه قدرت استوار است. اگرچه واقع‌گرایی کلاسیک و نوواقع‌گرایی دولت را مهم‌ترین بازیگر نظام بین‌الملل می‌دانند، اما منطق بنیادین این رهیافت بر توزیع قدرت، امنیت و بقا استوار است. بر این اساس، هر کنشگری که بتواند بر توزیع قدرت و محاسبات امنیتی بازیگران تأثیر بگذارد، در فرآیند موازنه قدرت نقش خواهد داشت. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از این منطق نظری تلاش می‌کند نشان دهد که بازیگران غیردولتی مسلح چگونه توانسته‌اند در کنار دولت‌ها به بخشی از معادله قدرت منطقه‌ای تبدیل شوند. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، نقش حماس، حشد الشعبی و انصارالله یمن را به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار می‌دهد. هدف اصلی پژوهش، تبیین سازوکارهای اثرگذاری این بازیگران بر محیط امنیتی خاورمیانه و ارزیابی میزان نقش آنان در تحول موازنه قدرت منطقه‌ای است. اهمیت این مطالعه در آن است که می‌تواند به فهم دقیق‌تر روندهای نوظهور امنیتی خاورمیانه و بازاندیشی در برخی مفروضات دولت‌محور درباره قدرت و امنیت منطقه‌ای کمک کند.

۱- پیشینه پژوهش

ادبیات پژوهشی مرتبط با بازیگران غیردولتی مسلح و نقش آنان در تحولات امنیتی و موازنه قدرت خاورمیانه را می‌توان در سه محور بررسی کرد: مطالعات نظری درباره ماهیت و تحول این بازیگران، پژوهش‌های مربوط به نقش آنان در ساختار امنیت منطقه‌ای و رقابت دولت‌ها، و مطالعات موردی درباره حماس، حشد الشعبی و انصارالله. بررسی انتقادی این ادبیات نشان می‌دهد که اگرچه ابعاد مختلف قدرتیابی این بازیگران بررسی شده، اما پیوند میان منابع قدرت آنان و تغییر موازنه قدرت منطقه‌ای، به‌ویژه در قالب مطالعه‌ای تطبیقی، همچنان کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در حوزه مطالعات نظری، برتی^۱ (۲۰۱۳) در کتاب «سازمان‌های سیاسی مسلح: از منازعه تا ادغام» تحول گروه‌های مسلح غیردولتی از سازمان‌های نظامی به کنشگران سیاسی و اجتماعی را بررسی کرده و بر ساختار سازمانی، پایگاه اجتماعی و توان تعامل سیاسی آنان تأکید دارد. نقطه قوت این اثر، فراتر رفتن از تلقی صرفاً نظامی از این بازیگران است؛ با این حال، تمرکز بر تحول سازمانی و ادغام سیاسی، نقش آنان در بازتوزیع قدرت منطقه‌ای و تغییر موازنه قوا را توضیح نمی‌دهد.

دارویش^۲ (۲۰۲۱) نیز در مقاله «تحلیل سیاست خارجی و نقش بازیگران مسلح غیردولتی در سیاست جهانی: آموزه‌هایی از خاورمیانه»، با نقد دولت‌محوری، بر عاملیت مستقل این بازیگران در سیاست خارجی و ترتیبات امنیتی تأکید می‌کند. با وجود این، ارتباط میان منابعی مانند ایدئولوژی و بسیج اجتماعی با توان نظامی و حمایت خارجی در تولید قدرت منطقه‌ای در این مطالعه نظام‌مند نشده است. وی در پژوهش «نقش بازیگران غیردولتی در بی‌نظمی منطقه‌ای خاورمیانه» (۲۰۲۴) نیز

^۱ Berti

^۲ Darwich

نقش این گروه‌ها را در پیچیده‌تر شدن ساختار امنیتی منطقه برجسته می‌کند؛ اما مفهوم بی‌نظمی، بیش از سازوکارهای مشخص تغییر موازنه قدرت مورد توجه قرار گرفته است.

در ادبیات فارسی نیز سیاحی و کتابی (۱۴۰۲) در مقاله «نقش بازیگران غیردولتی در ثبات و تعادل سیستم امنیتی و منطقه‌ای در خاورمیانه» رابطه توان نظامی و سیاسی بازیگران غیردولتی با بازدارندگی و موازنه منطقه‌ای را بررسی می‌کنند. با این حال، رویکرد کلی این پژوهش تفاوت منابع قدرت و سازوکار اثرگذاری بازیگران مختلف را کمتر آشکار می‌سازد. همچنین پیرمحمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «نقش بازیگران مسلح غیردولتی در سیاستگذاری ایران، ترکیه و عربستان سعودی در خاورمیانه» با تکیه بر واقع‌گرایی، نقش رقابت دولت‌های منطقه‌ای و حمایت آنان از بازیگران مسلح را بررسی می‌کنند. محدودیت این رویکرد، تأکید بیشتر بر بازیگران غیردولتی به‌عنوان ابزار دولت‌ها و توجه کمتر به استقلال راهبردی، ایدئولوژی و ظرفیت بسیج اجتماعی آنان است.

در حوزه مطالعات موردی، بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها بر یک بازیگر خاص تمرکز کرده‌اند. میلتن ادواردز و فارل (۲۰۲۴) در کتاب «حماس: جست‌وجوی قدرت» تحول حماس از جنبشی محلی به بازیگری مؤثر در سیاست و امنیت منطقه‌ای را بررسی کرده و نشان می‌دهند که قدرت آن تنها نظامی نیست و بر ظرفیت‌های اجتماعی، سازمانی و سیاسی نیز استوار است. با این حال، مطالعه تک‌موردی مذکور امکان سنجش اهمیت نسبی این مؤلفه‌ها در مقایسه با سایر بازیگران غیردولتی را محدود می‌کند.

در زمینه حشدالشعبی، رناد منصور و فالح عبدالجبار (۲۰۱۷) در پژوهش «نیروهای بسیج مردمی و آینده عراق» تحول این نیرو از بسیج ضد داعش به بازیگری سیاسی و امنیتی را بررسی می‌کنند.

دیو ون زونن^۳ و دیلن اودریسکول^۴ (۲۰۱۷) نیز در گزارش «آینده نیروهای بسیج مردمی عراق»، ماندگاری حشدالشعبی و تبدیل آن به بخشی از معماری امنیتی و سیاسی عراق را مورد توجه قرار می‌دهند. اگرچه این آثار تحول نهادی حشدالشعبی را به‌خوبی توضیح می‌دهند، اما تمرکز آن‌ها بر زمینه داخلی عراق موجب شده نقش هم‌زمان ایدئولوژی، حمایت خارجی، توان نظامی و بسیج اجتماعی در اثرگذاری منطقه‌ای کمتر بررسی شود.

در زمینه انصارالله یمن، مایکل نایتس^۵ (۲۰۲۴) در پژوهش «تکامل تهدید دریایی حوثی‌ها؛ از قایق‌های انتحاری تا حملات چنددامنه‌ای» تحول توان موشکی، پهپادی و دریایی این جنبش و تأثیر آن بر امنیت دریای سرخ را بررسی می‌کند. اهمیت این اثر در نشان دادن نقش توان نظامی نامتقارن در گسترش دامنه اثرگذاری منطقه‌ای است؛ اما تمرکز بر ابعاد نظامی، سایر منابع قدرت را کمتر پوشش می‌دهد.

الیزابت کندال^۶ نیز در مقاله «حوثی‌ها» و اثر «یمن و سیاست جنگ دائمی» نقش ساختارهای اجتماعی، هویت مذهبی و ضعف دولت یمن را در قدرت‌یابی انصارالله برجسته می‌کند. با این حال، رابطه این عوامل با توان نظامی و حمایت خارجی و تأثیر مجموع آن‌ها بر موازنه قدرت منطقه‌ای به‌صورت تطبیقی بررسی نشده است.

در مجموع، نقد ادبیات موجود چهار خلاء اصلی را نشان می‌دهد: نخست، غلبه مطالعات تک‌موردی و فقدان مقایسه منسجم میان حماس، حشدالشعبی و انصارالله؛ دوم، تمرکز بخشی از پژوهش‌ها بر دولت‌های حامی و کم‌توجهی نسبی به استقلال راهبردی و عاملیت این بازیگران؛ سوم، بررسی جداگانه مؤلفه‌هایی چون ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج

^۱ Milton Edwards

^۲ Farrell

^۳ Dave Van Zonen

^۴ Dylan O'Driscoll

^۵ Michael Knights

^۶ Elizabeth Kendall

اجتماعی و حمایت خارجی و فقدان تحلیل تعامل آن‌ها در تولید قدرت بازدارندگی؛ و چهارم، ضعف پیوند میان مطالعات تحول سازمانی و اجتماعی با مطالعات موازنه قدرت منطقه‌ای.

بر این اساس، خلاء اصلی پژوهش حاضر، فقدان مطالعه‌ای تطبیقی و نظریه‌محور درباره نقش هم‌زمان حماس، حشدالشعبی و انصارالله در تحول موازنه قدرت خاورمیانه است. پژوهش حاضر می‌کوشد با قرار دادن این سه بازیگر در چارچوب نظری مشترک، چگونگی تأثیر متقابل ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی بر قدرت‌یابی، بازدارندگی و دامنه اثرگذاری منطقه‌ای آنان را بررسی کند. از این منظر، نوآوری پژوهش در تبیین تطبیقی رابطه میان منابع قدرت، بازیگران غیردولتی مسلح و تغییر موازنه قدرت منطقه‌ای است؛ رابطه‌ای که در ادبیات موجود به‌صورت هم‌زمان و در چارچوب نظریه موازنه قدرت بررسی شده است.

۲- چارچوب نظری پژوهش: موازنه قدرت و بازیگران غیردولتی مسلح

موازنه قدرت یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم نظری در روابط بین‌الملل است که به توزیع قدرت میان بازیگران به‌گونه‌ای اشاره دارد که هیچ دولت یا ائتلافی نتواند به برتری مطلق و سلطه بر دیگران دست یابد. در رویکرد واقع‌گرایی و نواقع‌گرایی، موازنه قدرت پیامد طبیعی ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل و تلاش دولت‌ها برای حفظ بقا و جلوگیری از هژمونی قدرت‌های رقیب تلقی می‌شود. در این چارچوب، افزایش توان داخلی، ائتلاف‌سازی و ایجاد بازدارندگی، مهم‌ترین سازوکارهای حفظ تعادل قدرت میان دولت‌ها به‌شمار می‌روند (Waltz, 2010: 40; Little, 2007: 20).

با این حال، تحولات امنیتی پس از جنگ سرد، گسترش جنگ‌های نامتقارن و افزایش نقش بازیگران مسلح غیردولتی نشان داده است که تحلیل موازنه قدرت صرفاً بر مبنای تعامل دولت‌ها، دیگر برای تبیین واقعیت‌های امنیتی به‌ویژه در منطقه خاورمیانه کفایت نمی‌کند (Paul, Wirtz & Fortmann, ۲۰۰۴: ۱۸). از این‌رو، برای استفاده از موازنه قدرت در تحلیل نقش این بازیگران لازم است در کنار نظریه اصلی، از یک دیدگاه مکمل درباره روابط میان دولت‌ها و بازیگران مسلح غیردولتی استفاده شود.

پس با وجود اهمیت موازنه قدرت برای تحلیل رقابت‌های امنیتی، کاربرد مستقیم آن در بررسی نقش بازیگران غیردولتی مسلح با یک محدودیت نظری مواجه است؛ زیرا بخش عمده ادبیات واقع‌گرایانه در موازنه قدرت، دولت را واحد اصلی تحلیل در نظر می‌گیرد، در نتیجه هنگامی که بازیگران غیردولتی مسلح در فرآیندهای رقابت و موازنه نقش پیدا می‌کنند، استفاده صرف از چارچوب دولت‌محور موازنه قدرت نمی‌تواند همه ابعاد رابطه میان دولت‌ها و این بازیگران را توضیح دهد. از همین‌رو، می‌توان در کنار نظریه اصلی موازنه قدرت، از ادبیات نظری مرتبط با «جنگ نیابتی» و «تفویض منازعه» به‌مثابه دیدگاهی مکمل استفاده کرد. ادبیات موجود نیز نشان می‌دهد که این حوزه با مفاهیم متعددی از جمله حمایت خارجی، حمایت از گروه‌های مسلح و مداخله غیرمستقیم تبیین شده است (Karlén et al., ۲۰۲۱: ۲۰۵۰-۲۰۵۱).

در ادبیات جنگ نیابتی، توجه به شرایطی است که یک بازیگر خارجی به‌صورت غیرمستقیم در یک منازعه مداخله کرده و از یک بازیگر دیگر برای تأثیرگذاری بر نتیجه راهبردی منازعه استفاده می‌کند. مامفورد^۱ جنگ نیابتی را نوعی مداخله غیرمستقیم می‌داند که در آن یک طرف خارجی برای تأثیرگذاری بر نتیجه راهبردی، از طرف دیگری حمایت می‌کند. این حمایت می‌تواند شامل تأمین تسلیحات، آموزش و منابع مالی باشد. از این منظر، جنگ نیابتی به‌منزله یکی از شیوه‌های اعمال قدرت غیرمستقیم، امکان اثرگذاری بر محیط امنیتی بدون ورود مستقیم به منازعه را برای حامی فراهم می‌کند (Mumford, 2013: 40).

دولت‌ها در برخی شرایط به‌جای رویارویی مستقیم با رقیب، از گروه‌های مسلح حمایت می‌کنند تا بخشی از اهداف خود را از طریق آن‌ها دنبال کنند. این انتخاب می‌تواند هزینه‌های درگیری مستقیم را کاهش دهد، اما در مقابل، ممکن است دولت

^۱ Mumford

حامی بخشی از کنترل خود بر رفتار بازیگر مورد حمایت را از دست دهد. بنابراین، رابطه حامی و بازیگر مسلح رابطه‌ای کاملاً یک‌طرفه و مبتنی بر کنترل کامل نیست (Salehyan, 2010: 9-11).

بر این اساس، موازنه قدرت منطق رقابت و تلاش برای جلوگیری از برتری یک بازیگر را از سوی قدرت رقیب توضیح می‌دهد؛ در حالی که ادبیات جنگ نیابتی و تفویض منازعه، دیدگاه مکملی برای تبیین سازوکارهایی فراهم می‌کند که از طریق آن‌ها بخشی از این رقابت می‌تواند به صورت غیرمستقیم و با مشارکت بازیگران غیردولتی مسلح انجام گیرد. در این چارچوب، موازنه قدرت منطق شکل‌گیری تلاش‌های موازنه‌گرانه را تبیین می‌کند و ادبیات تفویض منازعه و جنگ نیابتی، چگونگی پیگیری این رقابت از طریق سازوکارهای غیرمستقیم و بازیگران غیردولتی مسلح را توضیح می‌دهد. در نتیجه، استفاده هم‌زمان از این دو سطح نظری، ضمن حفظ موازنه قدرت به عنوان چارچوب نظری اصلی، محدودیت دولت‌محوری آن را در تحلیل نقش بازیگران غیردولتی مسلح تا حدی پوشش می‌دهد. در این ترکیب، این بازیگران نه در جایگاه بازیگران دولتی در نظریه موازنه قدرت، بلکه به عنوان بخشی از سازوکارهای غیرمستقیم رقابت و منازعه مورد بررسی قرار می‌گیرند. در خاورمیانه، این تحول اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا ساختار امنیتی منطقه تنها از طریق دولت‌ها قابل توضیح نیست. بنابراین، مجموعه‌ای از بازیگران غیردولتی مسلح، شبکه‌های ایدئولوژیک، پیوندهای فراملی و حمایت‌های خارجی، در کنار دولت‌ها بر موازنه منطقه‌ای اثر می‌گذارند. بنابراین، موازنه قدرت در خاورمیانه معاصر صرفاً محصول رقابت دولت‌ها نیست، بلکه نتیجه تعامل پیچیده میان دولت‌ها و بازیگران غیردولتی مسلح نیز است.

از منظر نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، امنیت در سطح منطقه محصول تعامل بازیگران مختلف و پیوند تهدیدهای متقابل است؛ بنابراین، تحلیل امنیت خاورمیانه بدون توجه به بازیگران غیردولتی تصویری ناقص ارائه می‌دهد (Buzan & Wæver, ۲۰۰۳: ۴۳-۴۹). نای^۱ نیز با طرح بحث پراکندگی قدرت، نشان می‌دهد که قدرت در جهان معاصر بیش از گذشته از انحصار دولت‌ها خارج شده و بازیگران غیردولتی می‌توانند بر نتایج سیاسی و امنیتی اثر بگذارند (Nye, 2011: 27). همچنین، در ادبیات جدید، بازیگران مسلح غیردولتی صرفاً در جایگاه شورشیان یا گروه‌های نظامی تحلیل نمی‌شوند. برتی معتقد است، بسیاری از این بازیگران دارای ابعاد هم‌زمان نظامی، سیاسی، اجتماعی و خدماتی‌اند و می‌توانند در محیط‌های بحران‌زده بخشی از نظم امنیتی را شکل دهند (Berti, 2016: 8).

دارویش نیز با نقد رویکردهای دولت‌محور نشان می‌دهد که بازیگران مسلح غیردولتی در خاورمیانه، در برخی موارد دارای الگوهای مستقل کنش خارجی‌اند و می‌توانند بر ترتیبات منطقه‌ای اثرگذار باشند (Darwich, 20۲۱: ۲-۹). از این رو، نقش این بازیگران در موازنه قدرت صرفاً تابع اراده دولت‌های حامی نیست، بلکه به ظرفیت‌های درونی و میزان اثرگذاری آنان بر محاسبات امنیتی دولت‌ها نیز بستگی دارد. همچنین، با توجه به تأکید ادبیات جدید بر عاملیت این بازیگران، رابطه آن‌ها با حامیان خارجی نباید الزاماً رابطه‌ای مبتنی بر تبعیت کامل فرض شود (Karlén et al., 2021: 2070-2073).

یکی از مفاهیم مرتبط در این زمینه، موازنه‌سازی غیرمستقیم یا نیابتی است. در این الگو، دولت‌ها به جای ورود مستقیم به منازعه، از بازیگران غیردولتی همسو برای افزایش هزینه‌های رقیب، گسترش نفوذ منطقه‌ای و ایجاد بازدارندگی استفاده می‌کنند. سان‌آکچا^۲ بیان می‌کند که حمایت دولت‌ها از گروه‌های مسلح غیردولتی، معمولاً در چارچوب رقابت‌های ژئوپلیتیکی و راهبردهای موازنه‌سازی صورت می‌گیرد (San-Akca, 2016: 34). آهرام^۳ نیز با بررسی شبه‌نظامیان مورد حمایت دولت‌ها نشان می‌دهد که این گروه‌ها در بسیاری از موارد به بخشی از معماری امنیتی منطقه‌ای تبدیل می‌شوند و نقش آنان از نیروهای نظامی کلاسیک کمتر نیست (Ahram, 2011: 79).

^۱ Nye

^۲ San-Akca

^۳ Ahram

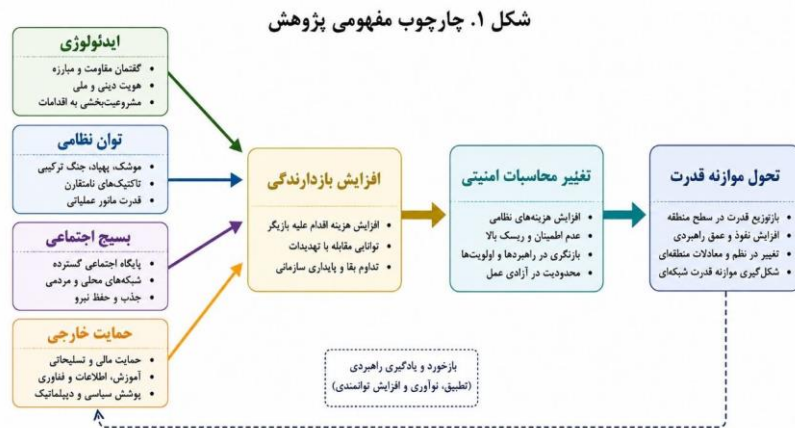

جدول ۱. چارچوب نظری پژوهش

متغیر مستقل	شاخص ها (ابعاد)	تأثیر بر متغیر وابسته
توان نظامی نامتقارن 	- توان موشکی و راکتی - پهپادها و جنگ الکترونیک - تونل ها و پناهگاه های زیرزمینی - تاکتیک های جنگ نامتقارن و ترکیبی	افزایش قدرت بازدارندگی و تحمیل هزینه بر بازیگران دولتی →
بسیج اجتماعی 	- پایگاه اجتماعی گسترده - شبکه های محلی و مردمی - ظرفیت جذب و بسیج نیرو - مشروعیت از منظر جامعه هدف	افزایش تاب آوری سازمانی، استمرار مقاومت و پایداری قدرت راهبردی →
ایدئولوژی و گفتمان 	- گفتمان مقاومت و مقابله با اشغال - هویت سازی دینی و ملی - مشروعیت بخشی به اقدامات نظامی - انسجام سازمانی و حفظ انگیزه	تقویت انسجام داخلی و ایجاد مشروعیت ایدئولوژیک برای تداوم اقدامات →
حمایت خارجی 	- حمایت مالی و تجهیزاتی - آموزش و انتقال فناوری - حمایت اطلاعاتی و سیاسی - پشتیبانی دیپلماتیک در مجامع بین المللی	افزایش ظرفیت عملیاتی و توسعه قدرت راهبردی در سطح منطقه ای →
متغیر وابسته (نتیجه نهایی)	تحول موازنه قدرت منطقه ای 	تغییر محاسبات امنیتی بازیگران دولتی و بازتوزیع قدرت در خاورمیانه ←

جدول ۱. چارچوب نظری پژوهش

این جدول چارچوب مفهومی پژوهش را نشان می دهد. بر اساس آن، چهار مؤلفه «ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی» به مثابه متغیرهای مستقل، موجب افزایش بازدارندگی بازیگران غیردولتی شده و در نهایت از طریق تغییر محاسبات امنیتی دولت ها، به تحول موازنه قدرت منطقه ای منجر می شوند. بر این اساس، پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که بازیگران غیردولتی مسلح زمانی می توانند در تحول موازنه قدرت نقش آفرینی کنند که قادر باشند محاسبات امنیتی بازیگران دولتی را تغییر دهند. معیار اصلی قدرت این بازیگران، نه جایگاه حقوقی آنان، بلکه توانایی در تحمیل هزینه، ایجاد بازدارندگی و تأثیرگذاری بر رفتار دولت هاست. این اثرگذاری از طریق چهار مؤلفه اصلی صورت می گیرد: نخست، توان نظامی نامتقارن (مانند: موشک، پهپاد، جنگ چریکی، عملیات دریایی و تاکتیک های ترکیبی)؛ دوم، بسیج اجتماعی و مشروعیت سیاسی که تاب آوری و توان بازتولید نیرو را افزایش می دهد؛ سوم، انسجام ایدئولوژیک و سازمانی که موجب حفظ هویت جمعی و استمرار مقاومت می شود؛ و چهارم، حمایت خارجی که منابع مالی، آموزشی، اطلاعاتی و تسلیحاتی لازم را فراهم می سازد. در این مدل، چهار مؤلفه یادشده ابتدا موجب افزایش قدرت بازدارندگی بازیگران غیردولتی می شوند. از طرفی، بازدارندگی، به معنای توانایی جلوگیری از اقدام رقیب یا تغییر رفتار او از طریق افزایش هزینه های احتمالی است (Freedman, 2004: 34). افزایش بازدارندگی، بازیگران دولتی را ناگزیر به بازنگری در محاسبات امنیتی، الگوهای دفاعی، راهبردهای ائتلافی و هزینه های مداخله می کند. در مرحله بعد، این تغییر محاسبات به بازتوزیع نسبی قدرت و تحول موازنه قدرت منطقه ای منجر می شود. بنابراین، متغیر مستقل پژوهش «ظرفیت های قدرت ساز بازیگران غیردولتی مسلح» و متغیر وابسته «تحول موازنه قدرت منطقه ای در خاورمیانه» است.

شکل ۱. چارچوب مفهومی پژوهش

شکل حاضر، روابط میان متغیرهای پژوهش را نمایش می‌دهد. چهار مؤلفه ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی در جایگاه متغیرهای مستقل، از طریق افزایش قدرت بازدارندگی، موجب تغییر محاسبات امنیتی دولت‌ها و در نهایت تحول موازنه قدرت منطقه‌ای می‌شوند. بر این اساس، حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن به‌عنوان سه مطالعه موردی انتخاب شده‌اند؛ زیرا هر سه از درجاتی از توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی، انسجام ایدئولوژیک و حمایت خارجی برخوردارند و توانسته‌اند بر محاسبات امنیتی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای اثر بگذارند.

۲-۱- تحول محیط امنیتی خاورمیانه و زمینه‌های ظهور بازیگران غیردولتی مسلح

خاورمیانه به‌دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی، منابع انرژی، تنوع قومی و مذهبی و قرار گرفتن در کانون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، یکی از پیچیده‌ترین مجموعه‌های امنیتی جهان محسوب می‌شود. تداوم بحران‌هایی مانند منازعه فلسطین، جنگ ایران و عراق، جنگ‌های داخلی عراق و سوریه، تحولات موسوم به بهار عربی و مداخلات قدرت‌های بزرگ، این منطقه را به عرصه‌ای برای رقابت مستمر بر سر قدرت و نفوذ تبدیل کرده است. از این‌رو، موازنه قدرت در خاورمیانه صرفاً تابع توان دولت‌ها نیست، بلکه حاصل تعامل مجموعه‌ای از بازیگران دولتی و غیردولتی در سطوح مختلف است (سیاحی و کتابی، ۱۴۰۲: ۱۲۵).

در این چارچوب، ایران، عربستان سعودی، اسرائیل و ترکیه از مهم‌ترین بازیگران منطقه‌ای به‌شمار می‌روند و در کنار آن‌ها، قدرت‌هایی مانند ایالات متحده آمریکا، روسیه و چین نیز بر معادلات امنیتی منطقه تأثیر گذارند. رقابت ایران و عربستان برای نفوذ منطقه‌ای، تقابل ایران و اسرائیل، حضور نظامی ایالات متحده و گسترش رقابت قدرت‌های بزرگ، ساختار امنیتی خاورمیانه را به شدت چندلایه و پیچیده کرده است. در چنین فضایی، هیچ بازیگری قادر به ایجاد هژمونی پایدار نبوده و رقابت‌های امنیتی عمدتاً در قالب ائتلاف‌ها، جنگ‌های نیابتی و موازنه‌سازی غیرمستقیم دنبال شده است (Stevanović, 2023: 128).

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های محیط امنیتی خاورمیانه در دو دهه اخیر، افزایش نقش بازیگران غیردولتی مسلح در معادلات منطقه‌ای است. تجربه فروپاشی نسبی دولت‌ها در عراق، سوریه و یمن، گسترش جنگ‌های نامتقارن و افزایش رقابت‌های ژئوپلیتیکی، زمینه را برای ظهور و تقویت این بازیگران فراهم کرده است. برخلاف برداشت‌های سنتی که امنیت منطقه را صرفاً بر اساس تعامل دولت‌ها تحلیل می‌کردند، تحولات سال‌های اخیر نشان داده است که گروه‌هایی مانند حماس، حشدالشعبی و انصارالله نیز توانسته‌اند بر رفتار دولت‌ها، الگوهای بازدارندگی و ترتیبات امنیتی منطقه اثرگذار باشند (Darwich, 2021: 712).

از منظر نواقع‌گرایی، دولت‌ها در محیط آنارشیک نظام بین‌الملل برای حفظ امنیت و موازنه قدرت از تمامی ابزارهای در دسترس استفاده می‌کنند. یکی از این ابزارها، حمایت از بازیگران غیردولتی همسو به‌منظور افزایش بازدارندگی و تحمیل

هزینه به رقابت. در خاورمیانه نیز تشدید رقابت‌های امنیتی، به‌ویژه پس از سال ۲۰۱۱، موجب شد برخی دولت‌ها از بازیگران غیردولتی همچون بخشی از راهبردهای موازنه‌سازی خود بهره گیرند. در این میان، جمهوری اسلامی ایران با حمایت از گروه‌هایی مانند حماس، حشدالشعبی و انصارالله، تلاش کرده است تا قدرت بازدارندگی خود را در برابر رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای افزایش دهد و هزینه اقدامات آنان را بالا ببرد (حاجی عبدالباقی معمار و روحی دهنه، ۱۴۰۳: ۷۲).

از طرفی، بازیگران غیردولتی دیگر صرفاً نیروهای محلی یا ابزارهای سیاست خارجی دولت‌ها نیستند، بلکه در بسیاری از موارد به کنشگرانی مستقل با ظرفیت اثرگذاری بر محیط امنیتی منطقه تبدیل شده‌اند. این بازیگران از طریق توسعه توان نظامی نامتقارن، ایجاد شبکه‌های اجتماعی و سازمانی، برخورداری از انسجام ایدئولوژیک و بهره‌مندی از حمایت خارجی، توانسته‌اند قدرت بازدارندگی خود را افزایش دهند و محاسبات امنیتی دولت‌های منطقه را تحت تأثیر قرار دهند (Berti, ۲۰۱۶: ۲۰۵).

بر این اساس، مطالعه نقش بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه، صرفاً بررسی عملکرد چند گروه نظامی نیست، بلکه تلاشی برای تبیین یکی از مهم‌ترین تحولات ساختاری در نظم امنیتی منطقه است. در این چارچوب، پژوهش حاضر با تمرکز بر سه مطالعه موردی حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن، می‌کوشد نشان دهد که این بازیگران چگونه از طریق افزایش بازدارندگی و تغییر محاسبات امنیتی دولت‌ها، بر بازآرایی موازنه قدرت در خاورمیانه تأثیر گذاشته‌اند.

۲-۲- نقش بازیگران غیردولتی مسلح در تحول موازنه قدرت منطقه‌ای: حماس، حشدالشعبی و انصارالله

حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن سه نمونه مهم از بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه‌اند که هر یک در بسترهای متفاوت تاریخی، سیاسی و امنیتی شکل گرفته‌اند، اما در یک نقطه مشترک‌اند: هر سه توانسته‌اند از سطح بازیگران محلی فراتر روند و بر محاسبات امنیتی دولت‌ها و موازنه قدرت منطقه‌ای اثر بگذارند. حماس در بستر مسئله فلسطین و مقابله با اشغالگری اسرائیل، حشدالشعبی در شرایط فروپاشی امنیتی عراق و ظهور داعش و انصارالله در متن بحران دولت در یمن و مداخله ائتلاف عربی به رهبری عربستان سعودی شکل گرفتند. با وجود تفاوت در خاستگاه، ساختار و حوزه عملیاتی، هر سه بازیگر با اتکا به چهار مؤلفه اصلی یعنی ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی، توان بازدارندگی خود را افزایش داده و به بخشی از فرآیند بازتوزیع قدرت در خاورمیانه تبدیل شده‌اند.

جدول ۲. مقایسه سه مطالعه موردی: حماس، حشدالشعبی و انصارالله

شاخص‌ها	حماس	حشدالشعبی	انصارالله (حوثی‌ها)
ایدئولوژی و گفتمان	اسلام سیاسی، مقاومت علیه اشغال اسرائیل، آزادی فلسطین	اسلام شیعی، مقاومت در برابر تروریسم، دفاع از عراق و اماکن مقدس	اسلام زیدی، شعار «الله اکبر، الموت لأمریکا، الموت لإسرائيل، النصر للإسلام»
پایگاه اجتماعی	مردم فلسطین به‌ویژه غزه و شبکه‌های اجتماعی گسترده	اقتدار شیعی عراق، عشایر، نیروهای بسیج مردمی	قبایل زیدی، یمن، اقتدار مردمی شمال و بخش‌هایی از جنوب
سال شکل‌گیری	۱۹۸۷	۲۰۱۴	دهه ۱۹۹۰ (تشکیل رسمی ۲۰۰۴)
توان موشکی	زیاد	متوسط	بسیار زیاد
توان پهبادی	متوسط	متوسط	زیاد
ساختار سازمانی	شانه نظامی (کتاب‌القسام) و سیاسی ساختار متمرکز	سازمان umbrella متشکل از ده‌ها تیپ نیمه‌مستقل با فرماندهی مرکزی	ساختار متمرکز با رهبری جنبش و کمیته‌های نظامی
حمایت خارجی اصلی	ایران، قطر، برخی شبکه‌های منطقه‌ای	ایران	ایران
حوزه عملیاتی اصلی	نوار غزه و اراضی فلسطین اشغالی	عراق (به‌ویژه غرب و شمال کشور)	یمن، دریای سرخ، باب‌المندب
مهم‌ترین اقدامات شاخص	انتفاضه‌ها، جنگ‌های ۲۰۰۸، ۲۰۱۲، ۲۰۱۴ و عملیات طوفان الاقصی (۲۰۲۳)	نقش کلیدی در شکست داعش (۲۰۱۴-۲۰۱۷) و حفظ امنیت عراق	جنگ‌های داخلی یمن، حملات موشکی و پهبادی به عربستان و امارات، حملات به کشتی‌ها در دریای سرخ (۲۰۲۳ تا ۲۰۲۴)
تأثیر بر موازنه قدرت منطقه‌ای	زیاد	متوسط	بسیار زیاد

جدول ۲. مقایسه سه مطالعه موردی: حماس، حشدالشعبی و انصارالله

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس منابع مورد استفاده

جدول حاضر، ویژگی‌های اصلی سه مطالعه موردی را از نظر خاستگاه، ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی، حمایت خارجی و پیامدهای راهبردی مقایسه می‌کند و مبنای تحلیل تطبیقی بخش حاضر را فراهم می‌سازد. حماس را می‌توان یکی از مهم‌ترین بازیگران غیردولتی مسلح در محیط امنیتی فلسطین و خاورمیانه دانست. این جنبش که نام آن برگرفته از عبارت «حركة المقاومة الإسلامية» است، در سال ۱۹۸۷ به رهبری شیخ احمد یاسین و با الهام از اندیشه‌های اخوان المسلمین فلسطین تأسیس شد و با انتشار منشور خود در سال ۱۹۸۸، اهداف، مبنای اعتقادی و راهبردهای سیاسی و نظامی خود را تبیین کرد. شکل‌گیری حماس را باید در بستر تشدید سیاست‌های اشغالگرانه اسرائیل، افول جریان‌های ملی‌گرای فلسطینی، گسترش بیداری اسلامی و تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی ایران تحلیل کرد؛ شرایطی که موجب شد مقاومت مسلحانه بار دیگر به محور اصلی مبارزه فلسطینیان تبدیل شود (علی‌نقی‌پور، ۱۳۹۵: ۱۱۲-۱۱۱).

گفتمان حماس بر آموزه‌های اسلام سیاسی، استمرار جهاد، آزادسازی سرزمین فلسطین و نفی مشروعیت اشغالگری اسرائیل استوار است. در این چارچوب، مقاومت مسلحانه نه فقط یک تاکتیک نظامی، بلکه اساس هویت سیاسی و اجتماعی جنبش محسوب می‌شود. تجربه جنگ‌های ۲۲ روزه، ۸ روزه و ۵۱ روزه نشان داد که علی‌رغم خسارات گسترده انسانی و زیرساختی، حماس توانست انسجام تشکیلاتی خود را حفظ کرده و به مقاومت ادامه دهد (محمودی‌رجا و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵).

جدول ۳. مقایسه تحولات جنگ‌های حماس (۲۰۰۸ تا ۲۰۲۳)

سال	نام جنگ	مدت زمان	مهم‌ترین تحولات نظامی	ویژگی‌های شاخص	نتیجه راهبردی
۲۰۰۸	جنگ ۲۲ روزه	۲۲ روز (🕒)	استفاده گسترده از موشک‌های کوتاه‌برد، (قسام، گراد، تاندوم)	• اولین جنگ گسترده • حماس و اسرائیل • انکا به جنگ موشکی	تأیید شدن حماس به عنوان بازیگر نظامی قدرتمند و آغاز توسعه توان موشکی
۲۰۱۲	جنگ ۸ روزه	۸ روز (🕒)	استفاده از موشک‌های برد بلندتر (فجر ۵) و هدف قرار دادن تل‌آویو	• گسترش برد موشکی • استفاده از جنگ روانی و رسانه‌ای	افزایش بازدارندگی و تحمیل هزینه به اسرائیل
۲۰۱۴	جنگ ۵۱ روزه	۵۱ روز (🕒)	• توسعه موشک‌های میان‌برد (M75) • استفاده از پهپادهای شهاب • عملیات دریایی و نفوذ زمینی • جنگ تونلی	• ترکیب جنگ موشکی، پهپادی، دریایی و زمینی • توسعه جنگ اطلاعاتی	افزایش توان بازدارندگی چندبعدی و حفظ بقای نظامی حماس
۲۰۲۳	عملیات طوفان الاقصی	از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ تا کنون (🕒)	• عملیات غافلگیرانه چندجبهه‌ای • نفوذ زمینی، هوایی (پاراگلایدر) • جنگ سایبری و رسانه‌ای • هزاران موشک و پهپاد همزمان	• جنگ ترکیبی در مقیاس بسیار بزرگ • شکست اطلاعاتی اسرائیل	تغییر معادلات امنیتی منطقه، احیای مسئله فلسطین و افزایش محوریت حماس در مقاومت

این جدول نشان می‌دهد که حماس از یک نیروی مقاومتی محلی در سال ۲۰۰۸ به بازیگری راهبردی با توان بازدارندگی چندبعدی در سال ۲۰۲۳ تبدیل شده است.

جدول ۳. مقایسه تحولات جنگ‌های حماس (۲۰۰۸-۲۰۲۳)

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس منابع پژوهش

این جدول روند تحول توان نظامی و تاکتیک‌های عملیاتی حماس را از جنگ ۲۲ روزه (۲۰۰۸) تا عملیات طوفان الاقصی (۲۰۲۳) نشان می‌دهد و بیانگر گذار این جنبش از به‌کارگیری راکت‌های ابتدایی به سمت عملیات‌های ترکیبی، پهپادی و چندبعدی است. توان نظامی نامتقارن حماس، مهم‌ترین ابزار بازدارندگی آن در برابر اسرائیل بوده است. این جنبش طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۴ از یک گروه متکی بر راکت‌های ابتدایی به سازمانی با قابلیت اجرای عملیات‌های پیچیده ترکیبی تبدیل شد. در جنگ ۲۲ روزه، توسعه موشک‌های تاندوم^۱ و ۱۰۷ آغازگر مرحله جدیدی از ارتقای توان موشکی مقاومت بود. در جنگ ۸ روزه، استفاده از موشک فجر ۵ و هدف قرار دادن تل‌آویو نشان داد که دامنه بازدارندگی حماس افزایش یافته

^۱Tandem

است. در جنگ ۵۱ روزه نیز گردان‌های القسام با بهره‌گیری هم‌زمان از عملیات دریایی، زمینی، هوایی، پهپادی، جنگ روانی و تجهیزات جدید، الگوی پیشرفته‌تری از جنگ نامتقارن را به نمایش گذاشتند (مرادی کلارده، ۱۴۰۲).

اوج این روند در عملیات «طوفان الاقصی» در هفتم اکتبر ۲۰۲۳ مشاهده شد؛ عملیاتی که با شلیک هم‌زمان هزاران موشک، استفاده از پهپاد، پاراگلایدر، نفوذ زمینی و تخریب دیوار مرزی، سامانه دفاعی اسرائیل را با چالش جدی مواجه ساخت و محدودیت‌های گنبد آهنین در برابر حملات انبوه را آشکار کرد. افزون بر پیامدهای نظامی، این عملیات روند عادی‌سازی روابط برخی دولت‌های عربی با اسرائیل را با وقفه روبه‌رو کرد و مسئله فلسطین را بار دیگر به یکی از موضوعات اصلی سیاست بین‌الملل تبدیل ساخت (Shahrezaei et al., 2024: 113).

قدرت حماس صرفاً در توان تسلیحاتی خلاصه نمی‌شود، بلکه ساختار اجتماعی و سازمانی آن نیز نقش مهمی در تداوم بازدارندگی این جنبش دارد. حماس با طراحی نهادهایی مانند «خانواده‌های دعوت»، «دستگاه دعوت» و «خانواده مسجد» توانسته است فرآیندی مستمر برای آموزش نیروها، بازتولید سرمایه انسانی، انتقال ارزش‌های ایدئولوژیک و حفظ انسجام تشکیلاتی ایجاد کند. خانواده‌های دعوت، پیوندهای عاطفی و اعتماد متقابل میان اعضا را تقویت می‌کنند و وفاداری افراد را از اشخاص به سازمان منتقل می‌سازند. دستگاه دعوت نیز با اتکا به انتخابات داخلی، گردش نخبگان و مدیریت نهادمحور، وابستگی سازمان به رهبران فردی را کاهش می‌دهد؛ از این‌رو، حتی ترور رهبران نیز نتوانسته است روند فعالیت جنبش را متوقف کند. شبکه «خانواده مسجد» نیز با ایجاد ارتباط مستقیم با جامعه و ارائه خدمات اجتماعی، آموزشی و فرهنگی، سرمایه اجتماعی حماس را حفظ و زمینه بسیج سریع نیروها را فراهم ساخته است (Alsoos, 2023: 283). افزون بر این، حمایت خارجی، به‌ویژه حمایت جمهوری اسلامی ایران، در حوزه‌های سیاسی، مالی، آموزشی و نظامی، نقش مهمی در ارتقای ظرفیت بازدارندگی حماس داشته است. آموزش نیروها، انتقال دانش موشکی، کمک به توسعه پهپادهای بومی و پشتیبانی مالی از جمله ابعاد این همکاری بوده است. قطر نیز با حمایت‌های مالی، دیپلماتیک و ایفای نقش میانجی، در حفظ جایگاه منطقه‌ای حماس نقش داشته است (Abo Rezeg, 2020: 393-395).

حشدالشعبی نیز نمونه‌ای مهم از بازیگران غیردولتی مسلح است که در بستر بحران امنیتی عراق و فروپاشی بخشی از توان دفاعی دولت در برابر داعش شکل گرفت. تسلط داعش بر موصل و بخش‌هایی از استان نینوا در سال ۲۰۱۴، ضعف نیروهای امنیتی عراق را آشکار کرد و دولت را ناگزیر ساخت تا بسیج نیروهای داوطلب را در دستورکار قرار دهد. صدور فتوای جهاد کفایی از سوی آیت‌الله سیستانی در ۱۳ ژوئن ۲۰۱۴، زمینه اجتماعی و شرعی تشکیل حشدالشعبی را فراهم کرد و پس از آن، دولت عراق با صدور تصمیم‌های رسمی، سازماندهی داوطلبان را در قالب کمیته‌های حشدالشعبی سامان داد (موسوی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۶). بنابراین، حشدالشعبی در نقطه تلاقی بحران دولت، تهدید تروریسم، بسیج مردمی و مشروعیت مذهبی شکل گرفت و همین امر موجب شد، از یک نیروی صرفاً نظامی فراتر رفته و به بازیگری اثرگذار در ساختار امنیتی عراق و معادلات منطقه‌ای تبدیل شود.

حشدالشعبی متشکل از بیش از چهل گروه قومی و مذهبی است و از این جهت، ایدئولوژی کاملاً یکدستی ندارد؛ با این حال، به دلیل نقش غالب گروه‌های شیعی، گفتمان تشیع، فرهنگ شهادت، ظلم‌ستیزی، مقاومت و جهاد در جهت‌گیری‌های آن جایگاه برجسته‌ای یافته است. واقعه عاشورا و الگوی امام حسین (ع) به منبعی برای معنابخشی به مقاومت، ایثار و مقابله با جریان‌های تکفیری تبدیل شده و دال‌هایی مانند مقاومت، جهاد و ظلم‌ستیزی را در یک منظومه هویتی شیعی قرار داده است (امیری، ۱۴۰۲: ۹۴). این مؤلفه ایدئولوژیک در میدان عمل نیز کارکرد بازدارنده پیدا کرد؛ به گونه‌ای که حشدالشعبی در آزادسازی مناطقی مانند جرف الصخر، آمرلی و تکریت نقش‌آفرینی کرد و در برابر داعش که هم تهدیدی امنیتی و هم تهدیدی

هویتی برای بخش بزرگی از جامعه عراق محسوب می‌شد، ایستاد (عباسی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۱). همچنین حضور برخی گروه‌های وابسته به حشدالشعبی مانند جنبش نجبا و لواء ابوالفضل العباس در سوریه، نشان داد که ایدئولوژی این سازمان قابلیت امتداد منطقه‌ای دارد (آزاد، ۱۳۹۵: ۸۲).

از این منظر، حشدالشعبی با ترکیب دو قدرت سخت و نرم، در تقویت جبهه مقاومت و تغییر معادلات قدرت در خاورمیانه نقش‌آفرینی کرده است (مبینی دهکردی، ۱۴۰۳: ۸۰). توان نظامی حشدالشعبی نیز جایگاه آن را در ساختار امنیتی عراق و موازنه منطقه‌ای تقویت کرده است. این سازمان با برخورداری از طیفی از سلاح‌های سبک، نیمه‌سنگین و سنگین، از جمله تانک‌های M1A1 آبرامز، نفربرهای زرهی، راکت‌اندازها، پهپادها و تجهیزات متنوع دیگر، به یکی از بازیگران نظامی مؤثر در عراق تبدیل شد. این ظرفیت نظامی به حشد امکان داد در نبردهایی مانند آزادسازی تکریت، رمادی و موصل نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کند و جایگاه خود را به‌مثابه نیرویی موازی و گاه رقیب ارتش رسمی عراق تثبیت نماید (El-Dessouki, 2017: 276).

پس از پیروزی بر داعش نیز شمار نیروهای آن افزایش یافت و بر اساس برخی برآوردها، به بیش از ۱۸۰ هزار نفر در قالب ۸۳ گروه رسید؛ افزون بر آن، توان موشکی، توپخانه‌ای و پهپادی حشدالشعبی نیز رشد قابل‌توجهی یافت (قلندری و محسنی، ۱۴۰۲: ۷۸). این توان رزمی، پیامدهایی فراتر از عراق داشته و نگرانی بازیگران رقیب، به‌ویژه ایالات متحده آمریکا و برخی دولت‌های عربی خلیج فارس را افزایش داده است (El-Dessouki, 2017: ۲۷۷).

بسیج اجتماعی حشدالشعبی نیز از عوامل اصلی قدرت آن بوده است. این سازمان از همان آغاز به‌عنوان پدیده‌ای مردم‌نهاد و بسیج‌محور ظهور کرد. فتوای مرجعیت عالی عراق نقش مهمی در هنجارسازی و مشروعیت‌بخشی به آن داشت و باعث شد گروه‌های گسترده‌ای از شهروندان عراقی برای مقابله با داعش به آن بپیوندند. این بسیج اجتماعی تنها به شیعیان محدود نماند، بلکه برخی عشایر سنی، کردهای فیلی و مسیحیان عراقی نیز به آن ملحق شدند (روزبه و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۶). ساختار شبکه‌ای حشدالشعبی نیز به‌دلیل تنوع جغرافیایی، قبیله‌ای، عشیره‌ای و صنفی نیروها، امکان ارتباط با لایه‌های مختلف اجتماعی را فراهم کرد (روزبه و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۴-۵۶). علاوه بر این، داعش با تکفیر شیعیان، تخریب اماکن مقدس و نفی مشروعیت دولت عراق، به یک «غیریت» هویتی تبدیل شد که در برابر آن، هویت مقاومت تقویت گردید (روزبه و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۸-۵۹). رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی نیز با تولید محتوا، سرودها و نمادهای همسو با هویت حشدالشعبی، در انسجام‌بخشی ذهنی و اجتماعی نیروهای آن نقش داشتند (موسوی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۵۱).

در حوزه حمایت خارجی، جمهوری اسلامی ایران مهم‌ترین حامی حشدالشعبی محسوب می‌شود. این حمایت بر پایه هم‌افزایی ایدئولوژیک، اشتراکات مذهبی، دفاع از اماکن مقدس، مقاومت در برابر نفوذ آمریکا و مخالفت با دولت‌های عربی محافظه‌کار منطقه شکل گرفته است. همین هم‌سویی، زمینه پذیرش کمک‌های مالی، آموزشی، نظامی و لجستیکی ایران را فراهم کرده و حشدالشعبی را به یکی از اجزای مهم محور مقاومت تبدیل کرده است (El-Dessouki, 2017: 277-278). افزون بر ایران، روسیه نیز به‌دلیل نزدیکی به ایران و رقابت با ایالات متحده، در برخی زمینه‌ها با حشدالشعبی همکاری کرده است (بیوک، ۱۴۰۳: ۱۷۷). برآیند این حمایت‌ها، افزایش قدرت بازدارندگی حشدالشعبی و تقویت توان آن برای مقاومت در برابر فشارهای آمریکا جهت ادغام یا انحلال آن بوده است. از این منظر، حمایت خارجی نه تنها بقای داخلی حشدالشعبی را تضمین کرده، بلکه آن را به اهرمی برای تغییر توازن قوای منطقه‌ای به سود محور مقاومت تبدیل کرده است (Birch, 2018: ۱۱-۱۲).

انصارالله یمن، سومین نمونه مورد بررسی، از یک جنبش محلی در شمال یمن به بازیگری اثرگذار در معادلات امنیتی منطقه و حتی تجارت جهانی تبدیل شده است. ریشه‌های شکل‌گیری این جنبش به دهه ۱۹۸۰ و فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی شیعیان زیدی در استان صعده بازمی‌گردد، اما ساختار کنونی آن با رهبری سیدحسین الحوثی شکل گرفت و پس از شهادت وی در سال ۲۰۰۴،

سیدعبدالملک الحوثی رهبری جنبش را برعهده گرفت. انصارالله با اتکا به پیشینه تاریخی زیدیه، ظرفیت‌های فرهنگی و آموزشی و بهره‌گیری از نارضایتی‌های سیاسی و اقتصادی، توانست جایگاه خود را در ساختار سیاسی و امنیتی یمن تثبیت کند و در نهایت کنترل صنعا و بخش مهمی از شمال این کشور را در اختیار گیرد (هاشم‌پور و حقیقی، ۱۳۹۹: ۲۲۶).

ایدئولوژی انصارالله بر مذهب زیدیه، به‌ویژه شاخه جارودیه، و مفاهیمی مانند عدالت، امر به معروف و نهی از منکر، مقابله با ظلم، مبارزه با نفوذ خارجی و مقاومت در برابر ایالات متحده و اسرائیل استوار است. شعار معروف این جنبش، یعنی «الله اکبر، الموت لأمریکا، الموت لإسرائيل، اللعنة على اليهود، النصر للإسلام»، بیانگر جهت‌گیری ایدئولوژیک آن در سیاست منطقه‌ای است. تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی ایران و الگوبرداری از گفتمان مقاومت حزب‌الله لبنان نیز موجب شده است تا انصارالله خود را صرفاً در چارچوب تحولات داخلی یمن تعریف نکند، بلکه بخشی از محور مقاومت منطقه‌ای بداند (جانسیز و تارین، ۱۳۹۸: ۱۴-۱۳).

پس از تسلط این جنبش بر صنعا و استعفای عبدالربه منصور هادی، عربستان سعودی گسترش نفوذ انصارالله را به‌معنای افزایش نفوذ ایران در حاشیه جنوبی شبه‌جزیره عربستان و تهدید امنیت تنگه باب‌المندب تلقی کرد. با وجود مداخله ائتلاف عربی به رهبری عربستان، تداوم مقاومت انصارالله نشان داد که این جنبش توانسته است بخشی از موازنه قدرت منطقه‌ای را به سود خود تغییر دهد (همتی و ابراهیمی، ۱۳۹۷: ۲۴۸ - ۲۴۷).

جدول ۴. تحول توان نظامی انصارالله (حوثی‌ها) در یمن (۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴)

بازه زمانی	مرحله تحول	توان نظامی اصلی	ویژگی‌های کلیدی	پیامدهای راهبردی
2004-2009 (مرحله اولیه)	سلاح‌های سبک و مقاومت محلی	سلاح‌های سبک، آرپی‌جی، مین و کمین‌های زمینی	- تمرکز بر مقاومت محلی در شمال یمن - اتکا به تسلیحات محدود و تاکتیک‌های چریکی - نبردهای پراکنده با ارتش یمن	ایجاد هسته اولیه مقاومت و شکل‌گیری هویت سازمانی
2010-2014 (مرحله گذار)	دستیابی به موشک‌های بالستیک	موشک‌های بالستیک کوتاه‌برد (اسکاد، توجکا)	- گسترش توان موشکی با کمک‌های خارجی - هدف قرار دادن مراکز نظامی و تأسیسات انرژی - تعمیق خاک عربستان	تغییر موازنه بازدارندگی با عربستان و افزایش هزینه‌های جنگ
2015-2015 (مرحله تثبیت)	توسعه توان موشکی و پهبادی	موشک‌های بالستیک ارتقا یافته، پهبادهای شناسایی و انتحاری	- توسعه پهبادهای بومی (صماد، قاصف) - افزایش دقت و برد موشک‌ها - حملات به عمق عربستان و امارات	افزایش بازدارندگی و گسترش دامنه عملیات
2016-2019 (مرحله گسترش)	توان ضربه زن به اهداف حساس و راهبردی	موشک‌های کروز، پهبادهای برد بلند و مین‌های دریایی	- حمله به تأسیسات حیاتی نفتی (آرامکو) - استفاده از موشک کروز و پهبادهای برد بلند - تهدید خطوط دریایی و زیرساخت‌های حساس	واره کردن خسارت راهبردی و زیرساخت‌های حیاتی رقیبا
2020-2024 (مرحله راهبردی)	تسلط بر دریا و جنگ ترکیبی	موشک‌های ضدکشتی، پهبادهای دریایی، عملیات ترکیبی	- حملات به کشتی‌های تجاری و نظامی در دریای سرخ - تولایی تهدید تنگه باب‌المندب - اجرای جنگ ترکیبی (موشکی، پهبادی، دریایی، سایبری)	تبدیل شدن به بازیگری با نقش ژئوپلیتیکی در سطح منطقه و جهان

★ نتیجه کلی: انصارالله از یک گروه محلی با سلاح‌های سبک در سال ۲۰۰۴ به یک بازیگر راهبردی با توان موشکی، پهبادی و دریایی در سال ۲۰۲۴ تبدیل شده است.

جدول ۴. تحول توان نظامی انصارالله (حوثی‌ها) در یمن (۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴)

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس منابع پژوهش

این جدول روند تحول توان نظامی انصارالله را از یک جنبش محلی با تجهیزات محدود به بازیگری برخوردار از موشک‌های بالستیک، پهبادهای دوربرد، موشک‌های ضدکشتی و قابلیت اجرای عملیات‌های ترکیبی دریایی در فاصله سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد. توان نظامی نامتقارن انصارالله طی سال‌های جنگ به‌طور چشمگیری افزایش یافت. این جنبش در ابتدا از توان نظامی محدودی برخوردار بود، اما با اتکا به ظرفیت‌های بومی و مهندسی معکوس موشک‌های موجود، موشک‌هایی مانند «قاهر» و «برکان» را توسعه داد و بعدها با استفاده از پهبادهایی مانند «صماد ۲» و «صماد ۳» توانست اهدافی در عمق عربستان، امارات و دریای سرخ را هدف قرار دهد (پریزاد و نصری، ۱۴۰۱: ۴۳). تحولات پس از عملیات «طوفان الاقصی»، در سال ۲۰۲۳ مرحله جدیدی از تکامل نظامی انصارالله را نشان داد. این جنبش تاکتیک‌های خود را از

حملات تک‌سلاحی به عملیات‌های ترکیبی و چندلایه ارتقا داد و با استفاده هم‌زمان از پهپادها، موشک‌های بالستیک، موشک‌های کروز و قایق‌های انتحاری بدون سرنشین، تهدیدی جدی علیه کشتیرانی بین‌المللی در دریای سرخ ایجاد کرد. اجرای تاکتیک «گروه گرگ»، که در آن قایق‌های کوچک موقعیت کشتی‌ها را به صورت لحظه‌ای به مراکز فرماندهی منتقل می‌کنند و سپس موشک‌ها و پهپادها با دقت بیشتری به اهداف اصابت می‌کنند، بیانگر ارتقای چشمگیر توان رزمی و نوآوری عملیاتی این جنبش است (Knights, 2024: 25). این تحول حتی ناوگان‌های پیشرفته دریایی را ناچار به بازنگری در شیوه‌های دفاعی خود کرد و هزینه حفاظت از مسیرهای تجاری بین‌المللی را افزایش داد (Knights, 2024: 28-29).

بسیج اجتماعی انصارالله نیز نقش مهمی در پایداری قدرت آن داشته است. ساختار اجتماعی یمن بر پایه قبایل شکل گرفته و این جنبش توانسته است با احیای هویت زیدی، تأکید بر مقابله با نفوذ خارجی، بهره‌گیری از نارضایتی‌های اقتصادی و سیاسی مناطق شمالی و استفاده از شبکه‌های قبیله‌ای، پایگاه اجتماعی قابل توجهی ایجاد کند. سرمایه‌گذاری در مدارس دینی، اردوهای آموزشی، رسانه‌هایی مانند شبکه «المسیره» و تشکیل کمیته‌های مردمی نیز موجب شده است تا انصارالله از سطح یک گروه نظامی فراتر رفته و به ساختاری اجتماعی و حکمرانی تبدیل شود (Medina Gutiérrez, 2020: 100-101).

روند تحول این جنبش نشان می‌دهد که بسیج اجتماعی آن در سه مرحله تکامل یافته است: نخست، در جریان جنگ‌های شش‌گانه صعدة، هویت مقاومت و مظلومیت در میان جامعه زیدی تثبیت شد؛ دوم، پس از فروپاشی نسبی دولت یمن در سال ۲۰۱۱، انصارالله با اتکا به همین سرمایه اجتماعی خلاء قدرت را پر کرد و ساختارهای حکمرانی موازی ایجاد نمود؛ سوم، از سال ۲۰۲۰ به بعد، با تثبیت قدرت داخلی و توسعه توان دریایی، وارد عرصه رقابت‌های ژئوپلیتیکی منطقه شد و با حمله به کشتی‌های مرتبط با اسرائیل در دریای سرخ، خود را به بازیگری اثرگذار در امنیت انرژی و تجارت جهانی تبدیل کرد (Kendall, 2021: 23).

در زمینه حمایت خارجی، جمهوری اسلامی ایران مهم‌ترین حامی انصارالله محسوب می‌شود. اشتراکات ایدئولوژیک، مخالفت با حضور قدرت‌های خارجی در منطقه و هم‌سویی در چارچوب محور مقاومت، زمینه همکاری دو طرف را فراهم کرده است (حاتمی، ۱۴۰۰: ۴۰). هرچند انصارالله نسبت به سایر گروه‌های مقاومت از استقلال بیشتری برخوردار است، اما از سال ۲۰۱۴ و به‌ویژه پس از آغاز عملیات نظامی ائتلاف عربی، حمایت‌های نظامی، آموزشی و فنی ایران افزایش یافت. انتقال فناوری موشکی و پهپادی، ارائه آموزش‌های تخصصی و پشتیبانی فنی موجب شد تا انصارالله از یک گروه شبه‌نظامی محلی به نیرویی تبدیل شود که قادر است اهدافی در عمق عربستان، امارات، دریای سرخ و حتی اسرائیل را مورد هدف قرار دهد. این حمایت‌ها، علاوه بر افزایش توان بازدارندگی انصارالله، پیامدهای مهمی برای موازنه قدرت منطقه‌ای داشته است. حملات این گروه به کشتی‌های تجاری و نظامی در دریای سرخ از اواخر سال ۲۰۲۳، ایالات متحده و بریتانیا را ناگزیر به مداخله مستقیم نظامی کرد و نشان داد که یک بازیگر غیردولتی می‌تواند بر امنیت تجارت جهانی و راهبردهای قدرت‌های بزرگ تأثیر بگذارد (Al-Goidi, 2024).

بررسی هم‌زمان حماس، حشدالشعبی و انصارالله نشان می‌دهد که بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه، در صورت برخورداری از ایدئولوژی سازمان‌یافته، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی، می‌توانند از سطح بازیگران محلی یا اضطراری فراتر روند و به کنشگرانی اثرگذار در موازنه قدرت منطقه‌ای تبدیل شوند. حماس با افزایش هزینه‌های امنیتی اسرائیل و احیای مسئله فلسطین در دستورکار منطقه‌ای و بین‌المللی، حشدالشعبی با تثبیت جایگاه خود در معماری امنیتی عراق و پیوند با محور مقاومت و انصارالله با تهدید کشتیرانی بین‌المللی و تغییر محاسبات امنیتی عربستان، اسرائیل و قدرت‌های غربی، هر یک به شکلی متفاوت در بازتوزیع قدرت در خاورمیانه نقش آفرینی کرده‌اند. بنابراین، یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که فرضیه اصلی پژوهش، یعنی اثرگذاری توان نظامی، بسیج اجتماعی، ایدئولوژی سازمان‌یافته و حمایت

خارجی بر افزایش قدرت بازدارندگی بازیگران غیردولتی و تحول موازنه قدرت منطقه‌ای، در هر سه مطالعه موردی تا حد زیادی تأیید می‌شود.

۲-۳- تأثیر بازیگران غیردولتی مسلح بر تحول موازنه قدرت در خاورمیانه

بررسی تطبیقی سه مطالعه موردی این پژوهش نشان می‌دهد که بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه دیگر صرفاً نیروهای محلی یا ابزارهای تاکتیکی دولت‌ها محسوب نمی‌شوند؛ بلکه به کنشگرانی راهبردی تبدیل شده‌اند که قادرند بر توزیع قدرت، محاسبات امنیتی و الگوهای بازدارندگی در سطح منطقه اثرگذار باشند. برخلاف رویکردهای کلاسیک موازنه قدرت که دولت را تنها واحد مؤثر در نظام بین‌الملل می‌دانستند، تحولات دو دهه اخیر خاورمیانه نشان می‌دهد که بخشی از فرآیند موازنه‌سازی از طریق شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی انجام می‌شود که با برخورداری از ظرفیت‌های نظامی، اجتماعی، ایدئولوژیک و حمایتی، بر رفتار دولت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای اثر می‌گذارند (Darwich, 2021: 8).

نخستین پیامد راهبردی ظهور این بازیگران، تغییر ماهیت موازنه قدرت از الگوی صرفاً دولت‌محور به موازنه‌ای شبکه‌محور است. در دهه‌های گذشته، موازنه قدرت در خاورمیانه عمدتاً بر اساس توان نظامی و اقتصادی دولت‌هایی مانند ایران، عربستان سعودی، اسرائیل، ترکیه و مصر تحلیل می‌شد؛ اما امروزه شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی نیز به بخشی از ساختار قدرت منطقه تبدیل شده‌اند. حماس در فلسطین، حشدالشعبی در عراق و انصارالله در یمن نه تنها بر تحولات داخلی کشورهای خود اثر گذاشته‌اند، بلکه توانسته‌اند تصمیمات امنیتی اسرائیل، عربستان سعودی، ایالات متحده و حتی برخی قدرت‌های اروپایی را نیز تحت تأثیر قرار دهند. از این منظر، موازنه قدرت دیگر صرفاً میان دولت‌ها شکل نمی‌گیرد، بلکه میان شبکه‌هایی از دولت‌ها و بازیگران غیردولتی در جریان است (Darwich, 2024).

دومین پیامد، افزایش ظرفیت بازدارندگی در برابر بازیگران برتر نظامی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر سه بازیگر مورد مطالعه، با استفاده از جنگ نامتقارن، توانسته‌اند بخشی از برتری نظامی رقبا را خنثی کنند. حماس با توسعه توان موشکی، عملیات‌های ترکیبی و عبور از سامانه‌های دفاعی اسرائیل، هزینه اقدامات نظامی آن را افزایش داده است. انصارالله هم با بهره‌گیری از موشک‌های بالستیک، پهپادهای دوربرد و حملات دریایی، عربستان سعودی، ایالات متحده و اسرائیل را با چالش‌های امنیتی جدیدی مواجه ساخته است. حشدالشعبی نیز با تثبیت جایگاه خود در ساختار امنیتی عراق و توسعه توان رزمی، به یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های بازدارندگی در برابر داعش و همچنین فشارهای خارجی تبدیل شده است. بنابراین، بازدارندگی در خاورمیانه دیگر صرفاً بر قدرت کلاسیک دولت‌ها استوار نیست، بلکه بخشی از آن از طریق بازیگران غیردولتی اعمال می‌شود (Knights, 2024: 31).

سومین تحول مهم، تغییر محاسبات راهبردی دولت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. توسعه ظرفیت‌های نظامی و سازمانی این بازیگران موجب شده است تا استفاده از قدرت سخت علیه آنان با هزینه‌های بسیار بیشتری همراه باشد. عملیات طوفان الاقصی، حملات انصارالله به کشتیرانی بین‌المللی در دریای سرخ و نقش حشدالشعبی در مقابله با داعش، نشان داد که حتی قدرت‌های برخوردار از برتری هوایی و فناوری پیشرفته نیز نمی‌توانند بدون پرداخت هزینه‌های قابل‌توجه، اهداف امنیتی خود را محقق کنند. از این‌رو، دولت‌هایی مانند اسرائیل، عربستان سعودی و ایالات متحده ناچار شده‌اند راهبردهای امنیتی، سامانه‌های دفاعی و الگوهای بازدارندگی خود را بازنگری کنند و منابع بیشتری را به مقابله با تهدیدات نامتقارن اختصاص دهند (Knights, 2024: 33).

چهارمین پیامد، گسترش جنگ‌های نیابتی و نامتقارن در خاورمیانه است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که رقابت‌های منطقه‌ای بیش از گذشته از قالب رویارویی مستقیم دولت‌ها خارج شده و به سمت رقابت میان شبکه‌های امنیتی، نیروهای نیابتی و بازیگران غیردولتی حرکت کرده است. در چنین شرایطی، این بازیگران نه تنها بازوی اجرایی دولت‌های حامی خود

محسوب می‌شوند، بلکه در بسیاری از موارد از استقلال عملیاتی قابل توجهی برخوردارند و قادرند ابتکار عمل راهبردی را نیز در اختیار بگیرند. این وضعیت موجب شده است تا مرز میان جنگ‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی تا حد زیادی از میان برود و امنیت خاورمیانه بیش از گذشته به عملکرد این بازیگران وابسته شود (Felbab-Brown, 2024).

پنجمین پیامد، تأثیرگذاری بر اقتصاد سیاسی و امنیت منطقه است. حملات انصارالله به کشتی‌های تجاری در دریای سرخ و باب‌المندب، امنیت یکی از مهم‌ترین مسیرهای تجارت جهانی را تحت تأثیر قرار داد و هزینه حمل‌ونقل دریایی و بیمه کشتی‌ها را افزایش داد. از سوی دیگر، عملیات هفتم اکتبر حماس روند عادی‌سازی روابط برخی کشورهای عربی با اسرائیل را متوقف کرد و مسئله فلسطین را بار دیگر به محور اصلی تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی بازگرداند. همچنین حضور حشدالشعبی در عراق، بر امنیت انرژی، ثبات داخلی عراق و موازنه ژئوپلیتیکی میان ایران و ایالات متحده اثرگذار بوده است. بنابراین، پیامدهای عملکرد این بازیگران تنها به حوزه نظامی محدود نمی‌شود، بلکه ابعاد اقتصادی، سیاسی و دیپلماتیک نیز پیدا کرده است (Mazzucco, 2024: 25).

تحلیل تطبیقی سه مطالعه موردی نشان می‌دهد که هر چهار متغیر اصلی چارچوب نظری پژوهش، یعنی ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی، در افزایش قدرت بازدارندگی این بازیگران نقش تعیین‌کننده داشته‌اند. هرچه این چهار مؤلفه تقویت شده‌اند، ظرفیت این بازیگران برای تحمیل هزینه به رقبای، تغییر محاسبات امنیتی دولت‌ها و اثرگذاری بر توزیع قدرت منطقه‌ای نیز افزایش یافته است. روی هم رفته، این یافته، نشان می‌دهد که مفهوم موازنه قدرت در خاورمیانه معاصر نیازمند بازخوانی است؛ زیرا قدرت دیگر تنها در اختیار دولت‌ها نیست، بلکه میان دولت‌ها و بازیگران غیردولتی توزیع شده و در قالب شبکه‌ای از روابط امنیتی و سیاسی بازتولید می‌شود.

۲-۳-۱- گذار از موازنه قدرت دولت‌محور به موازنه قدرت شبکه‌ای

از مهم‌ترین تحولات امنیتی خاورمیانه در دو دهه اخیر، تغییر تدریجی الگوی موازنه قدرت از ساختاری دولت‌محور به ساختاری شبکه‌محور بوده است. در ادبیات کلاسیک روابط بین‌الملل، موازنه قدرت عمدتاً بر پایه رقابت میان دولت‌های مستقل تعریف می‌شد و بر این فرض استوار بود که تنها دولت‌ها از ظرفیت لازم برای تغییر توزیع قدرت برخوردارند (Waltz, 2010: 121).

با این حال، تحولات پس از اشغال عراق در منطقه نشان داده است که در خاورمیانه معاصر، بخشی از قدرت از دولت‌ها به شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی منتقل شده است؛ بازیگرانی که نه تنها بر محیط امنیتی کشورهای خود اثر می‌گذارند، بلکه قادرند رفتار قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را نیز تحت تأثیر قرار دهند. در چنین شرایطی، مفهوم «موازنه قدرت» دیگر صرفاً به مقایسه توان نظامی دولت‌ها محدود نیست، بلکه باید مجموعه‌ای از روابط میان دولت‌ها، بازیگران غیردولتی، ائتلاف‌های منطقه‌ای و حامیان خارجی آنان را نیز دربرگیرد. بازیگران مسلح غیردولتی در خاورمیانه به سطحی از سازمان‌یافتگی، مشروعیت اجتماعی و ظرفیت نظامی رسیده‌اند که می‌توانند همانند دولت‌ها بر محیط راهبردی پیرامون خود اثر بگذارند و حتی دستورکار امنیتی منطقه را تغییر دهند. سه مطالعه موردی این پژوهش نیز مؤید همین تحول است (Darwich, 2021: 8).

حماس، حشدالشعبی و انصارالله هر یک اگرچه در چارچوب‌های ملی متفاوتی فعالیت می‌کنند، اما از طریق شبکه‌ای از همکاری‌های امنیتی، اطلاعاتی، آموزشی و لجستیکی، بخشی از یک منظومه امنیتی منطقه‌ای محسوب می‌شوند. همین شبکه سبب شده است که قدرت آنان از مرزهای سرزمینی فراتر رود و آثار امنیتی اقداماتشان در سراسر خاورمیانه مشاهده شود. نمونه بارز این تحول را می‌توان در بحران غزه پس از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ مشاهده کرد. به‌طوری که عملیات طوفان الاقصی تنها به درگیری میان حماس و اسرائیل محدود نماند؛ بلکه انصارالله یمن حملات خود علیه کشتی‌های مرتبط با اسرائیل را در دریای سرخ آغاز کرد، گروه‌های مقاومت عراق حملاتی علیه پایگاه‌های آمریکا انجام دادند و حزب‌الله لبنان نیز تحرکاتش را علیه

اسرائیل در جبهه شمالی فعال کرد. این هم‌زمانی نشان داد که امنیت منطقه دیگر در قالب بحران‌های منفرد قابل تحلیل نیست، بلکه شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی می‌توانند به صورت هم‌زمان بر چندین جبهه اثر بگذارند و هزینه‌های راهبردی بازیگران رقیب را افزایش دهند (Staniland, 2021: 18).

یکی از مهم‌ترین پیامدهای این تحول، افزایش هزینه‌های امنیتی و اقتصادی برای قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای است. برای مثال، بر اساس گزارش پروژه داده‌های مکانی و رویدادهای درگیری‌های مسلحانه، از نوامبر ۲۰۲۳ تا پایان سال ۲۰۲۴، انصارالله بیش از ۲۹۰ حمله علیه کشتی‌های تجاری و نظامی در دریای سرخ و خلیج عدن انجام داد که دست‌کم ۱۶۵ کشتی را تحت تأثیر مستقیم قرار داد. این حملات باعث شد بسیاری از شرکت‌های بزرگ کشتیرانی جهان، از جمله Maersk و MSC، مسیر سنتی کانال سوئز را ترک کرده و کشتی‌های خود را از مسیر دماغه امیدنیک عبور دهند؛ تغییری که هزاران مایل دریایی به مسیر حمل‌ونقل جهانی افزود، زمان حمل کالا را بین ۱۰ تا ۱۵ روز افزایش داد و هزینه حمل‌ونقل دریایی و بیمه را به‌طور قابل‌توجهی بالا برد (Kamali et al., 2024).

در همین راستا، کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل گزارش داد که در هفته‌های نخست بحران دریای سرخ، حجم عبور کشتی‌ها از کانال سوئز بیش از ۴۰ درصد کاهش یافت و عبور کانتینرها از این مسیر نیز افت چشمگیری را تجربه کرد. هم‌زمان، نرخ حمل کانتینر در برخی مسیرهای آسیا به اروپا طی چند هفته چند برابر شد؛ موضوعی که نشان داد اقدامات یک بازیگر غیردولتی می‌تواند پیامدهایی فراتر از محیط امنیتی خاورمیانه داشته باشد و اقتصاد جهانی را نیز تحت تأثیر قرار دهد (UNCTAD, 2024).

به موازات این تحولات، عملیات ۷ اکتبر حماس نیز برتری نظامی و اطلاعاتی رژیم اسرائیل را تحت تأثیر قرار داد و محاسبات راهبردی این رژیم و متحدان آن را تغییر داد؛ به‌گونه‌ای که حماس با عملیات‌های ترکیبی و غافلگیرانه نظامی خود توانست بخشی از سامانه‌های دفاعی اسرائیل را برای ساعت‌های اولیه از کارایی مؤثر خارج کند و بزرگ‌ترین شکست اطلاعاتی و امنیتی آن طی چند دهه اخیر را رقم بزند. این تحول، دولت اسرائیل را ناچار کرد دکترین امنیتی خود را بازنگری کرده و بخش قابل‌توجهی از توان نظامی خود را برای ماه‌ها در جبهه غزه متمرکز سازد؛ امری که هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی و نظامی قابل‌توجهی برای این رژیم به همراه داشت. از سوی دیگر، پیامدهای عملیات حماس تنها به میدان نبرد محدود نماند. این عملیات روند عادی‌سازی روابط اسرائیل با برخی دولت‌های عربی را که پس از توافقات ابراهیم شتاب گرفته بود، با وقفه مواجه کرد و مسئله فلسطین را بار دیگر به مهم‌ترین موضوع امنیتی خاورمیانه تبدیل نمود. بنابراین، حماس بدون برخورداری از مؤلفه‌های قدرت کلاسیک یک دولت، توانست دستورکار امنیتی و دیپلماتیک منطقه را تغییر دهد و بخشی از موازنه سیاسی را به سود محور مقاومت بازتعریف کند (Shahrezaei et al., 2024: 114).

در عراق نیز حشدالشعبی پس از شکست داعش صرفاً یک نیروی رزمی باقی نماند، بلکه به بخشی از ساختار امنیتی رسمی این کشور تبدیل شد. همان‌طور که اشاره شد، این سازمان اکنون با داشتن بیش از چند هزار نیروی سازمان‌یافته و به‌دنبال آن با ده‌ها تیپ عملیاتی توانسته به یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های قدرت سخت عراق و نیز یکی از متغیرهای مهم در معادلات امنیتی میان ایران، ایالات متحده و کشورهای عربی تبدیل شود (قلندری و محسنی، ۱۴۰۲: ۷۸). این ظرفیت موجب شده است تا هرگونه تغییر در وضعیت حشدالشعبی، نه تنها بر امنیت داخلی عراق، بلکه بر موازنه قدرت میان ایران، ایالات متحده و کشورهای عربی نیز اثرگذار باشد. برآیند این تحولات نشان می‌دهد که موازنه قدرت در خاورمیانه دیگر صرفاً از طریق مقایسه توان نظامی دولت‌ها قابل تبیین نیست. بلکه، شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی با برخورداری از ظرفیت‌های نظامی، ایدئولوژیک، اجتماعی و حمایتی، توانسته‌اند بخشی از قدرت منطقه‌ای را در اختیار گرفته و در کنار دولت‌های حامی خود، الگوی جدیدی از موازنه قدرت را شکل دهند. از این منظر، مفهوم «موازنه قدرت شبکه‌ای»، توصیف دقیق‌تری از واقعیت

امنیتی خاورمیانه معاصر ارائه می‌دهد؛ زیرا در این الگو، قدرت نه در انحصار دولت‌ها، بلکه در میان مجموعه‌ای از بازیگران دولتی و غیردولتی توزیع شده و از طریق روابط متقابل آنان بازتولید می‌شود.

از منظر نظری، وجه مشترک این سه بازیگر آن است که توانسته‌اند هزینه اقدام نظامی مستقیم را برای رقبای خود افزایش دهند. در ادبیات جدید مطالعات امنیتی، افزایش هزینه‌های تحمیل‌شده بر دشمن یکی از مهم‌ترین شاخص‌های موفقیت بازدارندگی محسوب می‌شود. در خاورمیانه، این بازدارندگی دیگر صرفاً بر زرادخانه‌های کلاسیک دولت‌ها استوار نیست، بلکه موشک‌های دقیق، پهپادهای ارزان‌قیمت، شبکه‌های اجتماعی، بسیج مردمی و حمایت‌های برون‌مرزی نیز به مؤلفه‌های اصلی آن تبدیل شده‌اند. همین امر سبب شده است که قدرت‌هایی مانند اسرائیل، عربستان سعودی و ایالات متحده بخش قابل توجهی از منابع مالی و نظامی خود را صرف توسعه سامانه‌های دفاع هوایی، پدافند ضدپهپادی، امنیت دریایی و مقابله با تهدیدات نامتقارن کنند. بنابراین، حماس، حشدالشعبی و انصارالله نه تنها موازنه نظامی منطقه را تحت تأثیر قرار داده‌اند، بلکه با افزایش هزینه‌های امنیتی، تغییر محاسبات راهبردی و بازتوزیع نسبی قدرت، ماهیت بازدارندگی در سطح منطقه را دگرگون کرده‌اند. این تحول را می‌توان یکی از مهم‌ترین مصادیق دگرگونی مفهوم موازنه قدرت در خاورمیانه معاصر دانست.

۲-۳-۲- بازتوزیع قدرت منطقه‌ای و تغییر هندسه ژئوپلیتیکی خاورمیانه

از پیامدهای ظهور بازیگران غیردولتی مسلح در خاورمیانه، بازتوزیع نسبی قدرت در سطح منطقه‌ای است. برخلاف الگوی سنتی موازنه قدرت که تغییر در توزیع قدرت را عمدتاً ناشی از افزایش یا کاهش توان دولت‌ها می‌دانست، تحولات امنیتی دو دهه اخیر نشان می‌دهد که بازیگران غیردولتی نیز می‌توانند در فرآیند بازتوزیع قدرت نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کنند. در واقع، این بازیگران از طریق افزایش هزینه‌های امنیتی، ایجاد بازدارندگی نامتقارن، گسترش دامنه نفوذ دولت‌های حامی و تغییر محاسبات راهبردی رقبای، به یکی از عوامل اصلی تحول ژئوپلیتیک خاورمیانه تبدیل شده‌اند (Darwich, 2021: 712). مطالعه تطبیقی حماس، حشدالشعبی و انصارالله نشان می‌دهد که هر سه بازیگر توانسته‌اند بخشی از شکاف میان قدرت مادی و قدرت راهبردی را پر کنند. اگرچه این بازیگران از نظر اقتصادی، جمعیتی و فناوری با دولت‌هایی مانند اسرائیل، عربستان سعودی یا ایالات متحده قابل مقایسه نیستند، اما با استفاده از راهبردهای نامتقارن، هزینه استفاده از قدرت نظامی را برای این بازیگران به‌طور قابل توجهی افزایش داده‌اند. این وضعیت بیانگر آن است که در محیط امنیتی خاورمیانه، توزیع قدرت صرفاً تابع شاخص‌های کلاسیک قدرت نیست، بلکه ظرفیت ایجاد بازدارندگی و تحمیل هزینه نیز در تعیین جایگاه بازیگران نقش اساسی دارد (Pearlman & Cunningham, 2012: 13).

یکی از مهم‌ترین آثار این تحول، گسترش عمق راهبردی بازیگران منطقه‌ای است. جمهوری اسلامی ایران با اتکا به شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی در فلسطین، لبنان، عراق و یمن توانسته است دامنه نفوذ امنیتی خود را تا شرق مدیترانه، عراق، دریای سرخ و خلیج عدن گسترش دهد. این شبکه سبب شده است که رقابت‌های منطقه‌ای دیگر صرفاً در مرزهای جغرافیایی دولت‌ها محدود نباشد، بلکه در قالب مجموعه‌ای از جبهه‌های به‌هم پیوسته دنبال شود. در چنین شرایطی، هرگونه بحران در غزه، جنوب لبنان، عراق یا دریای سرخ می‌تواند به سرعت سایر جبهه‌ها را نیز تحت تأثیر قرار دهد و معادلات امنیتی منطقه را دگرگون سازد (International Crisis Group, 2024). عملیات طوفان‌الاقصی و تحولات پس از آن، یعنی فعال شدن چندین جبهه علیه اسرائیل نمونه روشنی از این وضعیت است.

از منظر ژئوپلیتیکی، اقدامات انصارالله اهمیت ویژه‌ای دارد. این جنبش با تسلط بر بخش قابل توجهی از سواحل غربی یمن، توانسته است بر یکی از حساس‌ترین گذرگاه‌های تجارت جهانی یعنی تنگه باب‌المندب اثرگذار باشد. بر اساس گزارش اداره اطلاعات انرژی آمریکا (EIA) روزانه حدود ۸ تا ۹ میلیون بشکه نفت و فرآورده‌های نفتی از مسیر باب‌المندب و دریای سرخ عبور می‌کند. هرگونه اختلال در این مسیر، نه تنها امنیت انرژی اروپا و آسیا، بلکه قیمت جهانی نفت و هزینه حمل‌ونقل

بین‌المللی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، انصارالله از یک بازیگر صرفاً داخلی به بازیگری با پیامدهای ژئواکونومیک جهانی تبدیل شده است (U.S. Energy Information Administration, 2024).

در عراق هم حشدالشعبی موجب تغییر موازنه قدرت داخلی و منطقه‌ای شده است. این سازمان پس از شکست داعش، تنها یک نیروی نظامی باقی نماند، بلکه به بخشی از ساختار رسمی امنیتی عراق تبدیل شد. حضور گسترده حشدالشعبی در امتداد مرزهای عراق و سوریه، امنیت کریدورهای زمینی منطقه را نیز تحت تأثیر قرار داده و بر تعاملات امنیتی ایران، عراق و سوریه اثر گذاشته است. همین امر موجب شده است تا عراق از دید بسیاری از تحلیلگران، صرفاً میدان رقابت ایران و آمریکا نباشد، بلکه به بخشی از معماری امنیتی جدید خاورمیانه تبدیل شود (Szwed, 2025). از طرفی، در فلسطین نیز حماس توانسته است با وجود فشارهای گسترده نظامی، جایگاه مسئله فلسطین را در دستورکار سیاست بین‌الملل احیا کند. پیش از جنگ ۲۰۲۳، بسیاری از تحلیلگران معتقد بودند که روند عادی‌سازی روابط اعراب و اسرائیل موجب کاهش اهمیت راهبردی مسئله فلسطین شده است؛ اما عملیات طوفان‌الاقصی این روند را متوقف کرد و بار دیگر نشان داد که بدون حل مسئله فلسطین، دستیابی به نظم امنیتی پایدار در خاورمیانه امکان‌پذیر نیست. این تحول، نمونه‌ای از تأثیر یک بازیگر غیردولتی بر ساختار دیپلماسی منطقه‌ای محسوب می‌شود (International Crisis Group, 2024).

جدول ۶. مقایسه عوامل قدرت سه بازیگر غیردولتی مسلح در خاورمیانه (۲۰۰۸-۲۰۲۴)

توضیح شاخص	انصارالله (حوثی‌ها) (یمن)	حشدالشعبی (عراق)	حماس (فلسطین)	عامل
وضوح گفتمان، مشروعیت ایدئولوژیک و قدرت بسیج بر مبنای هویت و باورها	★★★★★	★★★★☆	★★★★★	ایدئولوژی
شامل موشک‌ها، پهپادها، جنگ الکترونیک، تونل‌ها، و توان عملیات نامتقارن	★★★★★	★★★★☆	★★★★★	توان نظامی
میزان حمایت مردمی، شبکه اجتماعی، جذب نیرو و حضور در جامعه	★★★★☆	★★★★★	★★★★★	بسیج اجتماعی
دریافت حمایت مالی، تسلیحاتی، آموزشی و اطلاعاتی از بازیگران خارجی	★★★★★	★★★★★	★★★★☆	حمایت خارجی
توان تهدید مؤثر، هزینه‌سازی برای دشمن و ایجاد توازن وحشت و بازدارندگی	★★★★★	★★★★☆	★★★★★	بازدارندگی
تأثیر در تغییر محاسبات امنیتی دولت‌ها و ایجاد تغییر در معادلات منطقه‌ای	★★★★★	★★★★☆	★★★★★	اثر بر موازنه قدرت منطقه‌ای

راهنمای امتیازدهی: ★★★★★ = بالا = ★★★★★☆ = متوسط = ★★★★★☆ = پایین = ★★★★★☆ = بسیار پایین

توضیح: این ارزیابی بر اساس تحلیل کیفی و مقایسه تطبیقی منابع معتبر در بازه زمانی ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۴ انجام شده است.

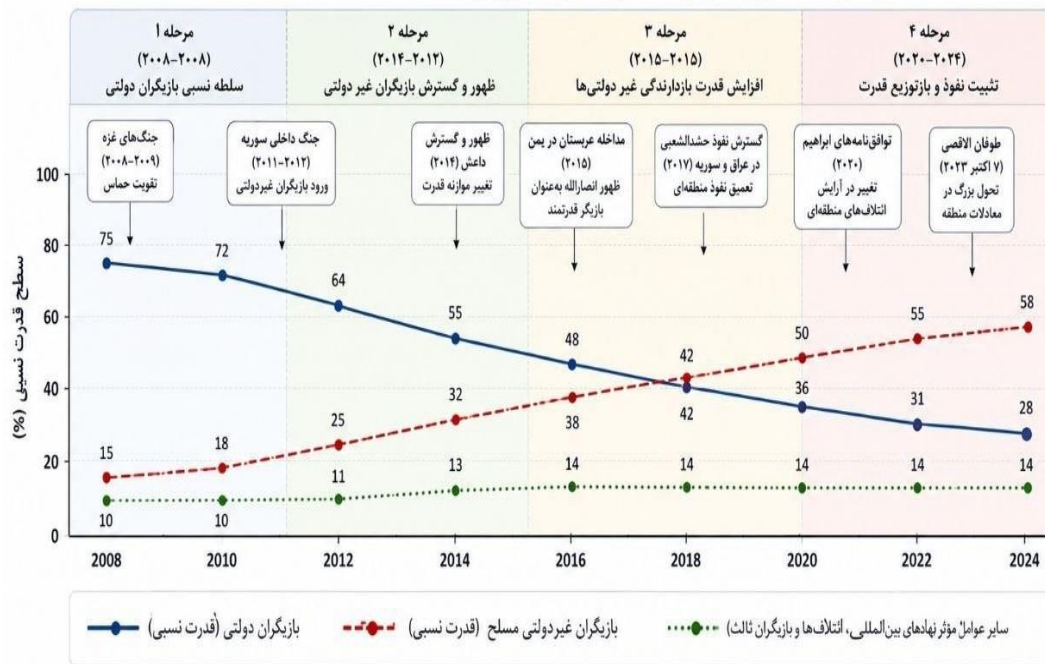
جدول ۶. مقایسه عوامل قدرت سه بازیگر غیردولتی مسلح در خاورمیانه (۲۰۰۸-۲۰۲۴)

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس منابع پژوهش

این جدول، مقایسه نهایی سه مطالعه موردی را از نظر چهار مؤلفه اصلی قدرت‌ساز (ایدئولوژی، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی) و پیامدهای راهبردی آن‌ها بر تحول موازنه قدرت منطقه‌ای ارائه می‌کند و جمع‌بندی یافته‌های پژوهش را نشان می‌دهد. این تحولات نشان می‌دهد که قدرت در خاورمیانه دیگر به‌صورت سلسله‌مراتبی و صرفاً در اختیار دولت‌ها نیست، بلکه در قالب شبکه‌ای از روابط میان دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و حامیان خارجی آنان توزیع شده است. به همین دلیل، مفهوم «بازتوزیع قدرت» در خاورمیانه بیش از آن‌که به جابه‌جایی قدرت میان دولت‌ها اشاره داشته باشد، بیانگر انتقال بخشی از ظرفیت‌های بازدارندگی و نفوذ راهبردی به بازیگران غیردولتی است. آن‌چه که قابل مشاهده است حماس، حشدالشعبی و انصارالله صرفاً بازیگران تاکتیکی یا

نیابتی نیستند، بلکه با اتکا به توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی، مشروعیت ایدئولوژیک و حمایت خارجی، به کشگرانی راهبردی در بازتوزیع قدرت منطقه‌ای تبدیل شده‌اند. نتیجه این فرآیند، شکل‌گیری نوعی موازنه قدرت شبکه‌ای در خاورمیانه است که در آن، قدرت نه تنها میان دولت‌ها، بلکه میان دولت‌ها و بازیگران غیردولتی نیز توزیع شده و از طریق تعامل مستمر این دو سطح بازتولید می‌شود. این یافته با چارچوب نظری پژوهش حاضر همخوانی داشته و فرضیه اصلی تحقیق را مبنی بر نقش بازیگران غیردولتی مسلح در تحول موازنه قدرت منطقه‌ای تأیید می‌کند.

نمودار ۷. تحول موازنه قدرت در خاورمیانه (۲۰۰۸-۲۰۲۴)

نمودار ۷. تحول موازنه قدرت در خاورمیانه (۲۰۰۸-۲۰۲۴)

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس داده‌ها و منابع مورد استفاده

این نمودار روند تحول موازنه قدرت در خاورمیانه را طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد و بیانگر افزایش تدریجی نقش بازیگران غیردولتی مسلح در بازدارندگی، تغییر محاسبات امنیتی دولت‌ها و بازتوزیع نسبی قدرت منطقه‌ای است.

۲-۳-۳- محدودیت‌ها و چالش‌های بازیگران غیردولتی در تداوم موازنه قدرت منطقه‌ای

اگرچه یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که حماس، حشدالشعبی و انصارالله طی دو دهه اخیر نقش مهمی در بازتوزیع قدرت منطقه‌ای ایفا کرده‌اند، اما این نقش به معنای ایجاد یک موازنه پایدار و بدون چالش نیست. پویایی موازنه قدرت در خاورمیانه همواره تابع تعامل میان ظرفیت‌های این بازیگران و اقدامات متقابل رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. به بیان دیگر، همان عواملی که موجب افزایش قدرت این بازیگران شده‌اند، هم‌زمان زمینه شکل‌گیری راهبردهای جدید مهار و بازدارندگی از سوی ایالات متحده، اسرائیل و برخی دولت‌های عربی را نیز فراهم کرده‌اند. از همین‌رو، موازنه قدرت ایجادشده توسط بازیگران غیردولتی را باید نوعی موازنه پویا و متغیر دانست که دائماً در معرض بازتعریف قرار دارد.

یکی از مهم‌ترین چالش‌های این بازیگران، برتری فناوری و اطلاعاتی قدرت‌های رقیب است. اگرچه جنگ‌های نامتقارن توانسته‌اند بخشی از شکاف قدرت را جبران کنند، اما اسرائیل و ایالات متحده همچنان از برتری محسوسی در حوزه اطلاعات، ماهواره، جنگ الکترونیک، هوش مصنوعی، سامانه‌های شناسایی و توان هوایی برخوردارند. این برتری موجب شده

است که طی سال‌های اخیر بخش قابل توجهی از فرماندهان و زیرساخت‌های نظامی گروه‌های مقاومت هدف حملات دقیق قرار گیرند. گزارش مؤسسه بین‌المللی مطالعات راهبردی (IISS) نشان می‌دهد که توسعه سامانه‌های اطلاعاتی و پهپادی اسرائیل پس از سال ۲۰۲۳، به‌طور محسوسی ظرفیت آن را برای هدف‌گیری مراکز فرماندهی و انبارهای تسلیحاتی بازیگران غیردولتی را افزایش داده است (IISS, 2024: 332-338).

چالش دوم، وابستگی نسبی به حمایت‌های خارجی است. هرچند حماس، حشدالشعبی و انصارالله طی سال‌های اخیر توانسته‌اند بخشی از نیازهای تسلیحاتی و سازمانی خود را بومی‌سازی کنند، اما استمرار توان نظامی و لجستیکی آنان همچنان تا حدودی به تداوم حمایت‌های مالی، آموزشی و فناوری بازیگران حامی وابسته است. تداوم حمایت خارجی، یکی از مهم‌ترین عوامل بقا و افزایش ظرفیت بازیگران غیردولتی در منازعات طولانی‌مدت محسوب می‌شود. از این‌رو، هرگونه تغییر در محیط ژئوپلیتیکی یا کاهش حمایت‌های خارجی می‌تواند بر توان عملیاتی و قدرت بازدارندگی این بازیگران تأثیرگذار باشد (San-Akca, 2016: 81).

از سوی دیگر، فشارهای اقتصادی و تحریم‌های بین‌المللی نیز به یکی از ابزارهای اصلی مهار این بازیگران تبدیل شده است. ایالات متحده و اتحادیه اروپا طی سال‌های اخیر دامنه تحریم‌ها علیه افراد، نهادها و شبکه‌های مالی مرتبط با گروه‌های مقاومت را گسترش داده‌اند. بر اساس گزارش دفتر کنترل دارایی‌های خارجی (OFAC) وزارت خزانه‌داری آمریکا، از سال ۲۰۲۱ تاکنون ده‌ها شرکت، مؤسسه مالی و شخصیت حقیقی به اتهام حمایت مالی یا لجستیکی از این گروه‌ها در فهرست تحریم قرار گرفته‌اند. هدف اصلی این اقدامات، محدودسازی منابع مالی و کاهش ظرفیت سازمانی این بازیگران بوده است (U.S. Department of the Treasury, 2024).

چالش دیگر، فشارهای سیاسی و اجتماعی در محیط داخلی است. اگرچه این بازیگران از پایگاه اجتماعی قابل توجهی برخوردارند، اما در کشورهای محل فعالیت خود با رقابت‌های سیاسی، شکاف‌های قومی و اختلافات داخلی نیز مواجه هستند. در عراق، بخشی از جریان‌های سیاسی اهل سنت و کردها نسبت به گسترش نفوذ حشدالشعبی انتقاد دارند و خواستار محدود شدن نقش نظامی آن هستند. در فلسطین نیز اختلافات میان حماس و تشکیلات خودگردان، انسجام سیاسی فلسطینیان را با چالش روبه‌رو کرده است. در یمن نیز تداوم جنگ داخلی، اختلافات میان نیروهای سیاسی و مداخلات خارجی، روند تثبیت قدرت انصارالله را با پیچیدگی‌هایی همراه ساخته است. بنابراین، استمرار قدرت این بازیگران تنها به عوامل نظامی وابسته نیست، بلکه به توانایی آنان در حفظ مشروعیت اجتماعی و مدیریت شکاف‌های داخلی نیز بستگی دارد (International Crisis Group, 2024).

در سطح منطقه‌ای نیز، تشکیل ائتلاف‌های امنیتی جدید یکی از مهم‌ترین واکنش‌ها به افزایش قدرت بازیگران غیردولتی بوده است. گسترش همکاری‌های دفاعی میان اسرائیل و برخی کشورهای عربی، توسعه سامانه‌های دفاع هوایی مشترک، افزایش حضور دریایی ایالات متحده در دریای سرخ و تشکیل ائتلاف‌های بین‌المللی برای حفاظت از کشتیرانی، همگی نشان می‌دهد که قدرت‌های رقیب نیز در حال بازتنظیم راهبردهای خود هستند. برای نمونه، در واکنش به حملات انصارالله، ایالات متحده در دسامبر ۲۰۲۳ عملیات «نگهبان رفاه» را با مشارکت چندین کشور برای حفاظت از مسیرهای دریایی سرخ آغاز کرد؛ اقدامی که بیانگر اهمیت راهبردی این تهدید در محاسبات امنیتی غرب است (U.S. Department of Defense, 2024).

با وجود این محدودیت‌ها، بررسی تطبیقی سه مطالعه موردی نشان می‌دهد که این فشارها تاکنون نتوانسته‌اند نقش راهبردی بازیگران غیردولتی را از میان ببرند. بلکه در بسیاری از موارد، این گروه‌ها با سازگاری سازمانی، یادگیری عملیاتی، بومی‌سازی فناوری‌های نظامی، توسعه توان پهپادی و موشکی و اتکا به شبکه‌های اجتماعی محلی توانسته‌اند ظرفیت بازدارندگی خود را حفظ کرده و حتی ارتقا دهند. این مسئله بیانگر آن است که موازنه قدرت در خاورمیانه دیگر صرفاً تابع

برتری سخت‌افزاری دولت‌ها نیست، بلکه توان سازگاری و تاب‌آوری سازمانی نیز به یکی از عناصر تعیین‌کننده قدرت تبدیل شده است. بازیگران غیردولتی مسلح اگرچه با محدودیت‌های جدی نظامی، اقتصادی، سیاسی و فناوری مواجه هستند، اما توانسته‌اند با بهره‌گیری از راهبردهای نامتقارن و شبکه‌ای، بخش مهمی از این محدودیت‌ها را جبران کنند. از این‌رو، موازنه قدرت در خاورمیانه را باید فرآیندی پویا، رقابتی و چندسطحی دانست که در آن، هم بازیگران دولتی و هم بازیگران غیردولتی به‌طور هم‌زمان در شکل‌دهی به نظم امنیتی منطقه نقش دارند. این نتیجه، با چارچوب نظری پژوهش حاضر مبنی بر نقش ظرفیت‌های قدرت‌ساز بازیگران غیردولتی در تحول موازنه قدرت منطقه‌ای همخوانی دارد.

جدول نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

(تأثیر بازیگران غیردولتی مسلح بر موازنه قدرت در خاورمیانه، ۲۰۲۴-۲۰۰۸)

ردیف	فرضیه پژوهش	عملیاتی‌سازی فرضیه	یافته‌های کلیدی	روش آزمون	نتیجه آزمون	سطح معناداری	جمع‌بندی
1	بازیگران غیردولتی مسلح با افزایش توان نظامی، موازنه قدرت را تغییر داده‌اند.	شاخص‌های توان نظامی (تسلیمات، برد، دقت، تنوع عملیات)	• افزایش معنادار در توان نظامی هر سه بازیگر • ارتقای دامنه و پیچیدگی عملیات‌ها • تهدید مؤثر علیه منافع و خاک دشمن	تحلیل روند (سری زمانی)	تأیید (پشتیبانی شده)	$p < 0.01$ ***	تأیید کامل
2	بازیگران غیردولتی مسلح با بسیج اجتماعی گسترده، به سرمایه اجتماعی و مشروعیت داخلی دست یافته‌اند.	سطح مشارکت اجتماعی، حمایت مردمی، جذب نیرو، مشروعیت ایدئولوژیک	• افزایش پایدار حمایت اجتماعی در مناطق عملیاتی و فراتر آن • جذب گسترده نیرو و داوطلب • تقویت مشروعیت از طریق گفت‌وگو مقاومت	مقایسه تطبیقی (مطالعه موردی)	تأیید (پشتیبانی شده)	$p < 0.05$ **	تأیید نسبی
3	حمایت خارجی باعث تقویت توان و ارتقای کارآمدی بازیگران غیردولتی مسلح شده است.	نوع و میزان حمایت (مالی، نظامی، سیاسی)، پایداری حمایت	• دریافت حمایت پایدار از دولت‌ها و شبکه‌های منطقه‌ای • انتقال فناوری و تسلیحات پیشرفته • پشتیبانی سیاسی در مجامع بین‌المللی	تحلیل تطبیقی (کیفی)	تأیید (پشتیبانی شده)	$p < 0.05$ **	تأیید نسبی
4	بازیگران غیردولتی مسلح با افزایش بازدارندگی، محاسبات امنیتی دولت‌ها و رژیم اسرائیل را تغییر داده‌اند.	شاخص‌های بازدارندگی (هزینه حمله، ریسک، عدم قطعیت)	• افزایش هزینه و ریسک حمله برای اسرائیل و دولت‌های منطقه • دایره‌کشی در الگوهای مقابل با تغییر اهداف • پذیرش معادلات جدید در مذاکرات	تحلیل روند و مقایسه موردی	تأیید (پشتیبانی شده)	$p < 0.01$ ***	تأیید کامل
5	بازیگران غیردولتی مسلح در مجموع موجب تحول در موازنه قدرت منطقه‌ای شده‌اند.	شاخص‌های موازنه قدرت منطقه‌ای (بازدارندگی، سرزمینی، نفوذ، دسترسی راهبردی)	• افزایش نفوذ و حضور منطقه‌ای هر سه بازیگر • شکل‌گیری ائتلاف‌ها و مجورهای جدید • کاهش انحصار قدرت دولت‌ها	سنجش یافته‌ها (تلفیقی)	تأیید (پشتیبانی شده)	$p < 0.01$ ***	تأیید کامل
6	تأثیر سه بازیگر غیردولتی یکسان است.	مقایسه میزان تأثیر گذاری میان حماس، حشدالشعبی و انصارالله (حوثی‌ها)	• تفاوت معنادار در ابعاد توان، حوزه نفوذ و سطح بین‌المللی بودن • حشدالشعبی بیشترین پشتیبانی و سیاسی بیشتری را دریافت کرده است • حماس در سطح بالاتری دارد • جوتی‌ها در حال پیشرفت‌اند	مقایسه چندحالی (QCA)	رد (پشتیبانی نشده)	$p > 0.10$ *	رد فرضیه

راهنمای سطح معناداری: * بسیار قوی ($p < 0.01$) ** قوی ($p < 0.05$) *** ضعیف ($p < 0.10$)

جدول ۷. نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش (تأثیر بازیگران غیردولتی مسلح بر موازنه قدرت در خاورمیانه، ۲۰۲۴-۲۰۰۸)

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس داده‌ها و منابع مورد استفاده

یافته‌های جدول نشان می‌دهد که هر چهار مؤلفه اصلی چارچوب نظری پژوهش، شامل ایدئولوژی سازمان‌یافته، توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی و حمایت خارجی، در هر سه مطالعه موردی نقش معناداری در افزایش قدرت بازدارندگی و اثرگذاری بر تحول موازنه قدرت منطقه‌ای داشته‌اند. بنابراین، فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر نقش ظرفیت‌های قدرت‌ساز بازیگران غیردولتی مسلح در تحول موازنه قدرت خاورمیانه، بر اساس شواهد حاصل از تحلیل تطبیقی، مورد تأیید قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر بازیگران غیردولتی مسلح بر تحول موازنه قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه؛ مطالعه تطبیقی حماس، حشدالشعبی و انصارالله یمن (۲۰۲۴-۲۰۰۸) انجام شد. سؤال اصلی پژوهش این بود که بازیگران غیردولتی مسلح چگونه بر تحول موازنه قدرت در خاورمیانه اثر گذاشته‌اند؟ بر همین اساس، فرضیه تحقیق بیان می‌کرد که بازیگران غیردولتی مسلح، در صورت برخورداری از ظرفیت‌های قدرت‌ساز شامل توان نظامی نامتقارن، بسیج اجتماعی، انسجام ایدئولوژیک و حمایت خارجی، می‌توانند قدرت بازدارندگی خود را افزایش داده و از طریق تغییر محاسبات امنیتی بازیگران دولتی، در بازتوزیع قدرت و تحول موازنه قدرت منطقه‌ای نقش مؤثری ایفا کنند. یافته‌های پژوهش نشان داد که فرضیه

تحقیق تا حد زیادی مورد تأیید قرار می‌گیرد. بررسی سه مطالعه موردی حماس، حشد الشعبی و انصارالله نشان داد که هر سه بازیگر، اگرچه از نظر حقوق بین‌الملل دولت محسوب نمی‌شوند، اما توانسته‌اند با اتکا به ظرفیت‌های سازمانی، نظامی، اجتماعی و ایدئولوژیک، به بازیگرانی راهبردی در محیط امنیتی خاورمیانه تبدیل شوند. این یافته با دیدگاه‌های جدید در ادبیات روابط بین‌الملل همسو است که بر افزایش نقش بازیگران غیردولتی در ساختار قدرت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تأکید می‌کنند. نخستین یافته مهم پژوهش آن است که توان نظامی نامتقارن، مهم‌ترین متغیر اثرگذار بر افزایش قدرت بازدارندگی این بازیگران بوده است. حماس با توسعه توان موشکی، پهپادی، شبکه تونلی و عملیات‌های ترکیبی، انصارالله هم با توسعه موشک‌های بالستیک، موشک‌های ضدکشتی، پهپادهای دوربرد و تاکتیک‌های دریایی و حشدالشعبی نیز با گسترش سازمان رزمی، توان موشکی و تجربه عملیاتی در نبرد با داعش، توانسته‌اند هزینه اقدامات نظامی رقبای خود را افزایش دهند. این مسئله نشان می‌دهد که در محیط امنیتی خاورمیانه، بازدارندگی دیگر صرفاً بر برتری کلاسیک نظامی استوار نیست، بلکه توانایی تحمیل هزینه‌های نامتقارن نیز به یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت تبدیل شده است. دومین یافته پژوهش نشان می‌دهد که بسیج اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در پایداری و تاب‌آوری این بازیگران داشته است. ساختارهای اجتماعی حماس، شبکه‌های مذهبی و قبیله‌ای انصارالله و سازمان اجتماعی حشدالشعبی موجب شده است تا این بازیگران حتی در شرایط فشارهای شدید نظامی نیز توان بازتولید نیروی انسانی، حفظ مشروعیت اجتماعی و استمرار فعالیت‌های خود را حفظ کنند. از این‌رو، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قدرت اجتماعی در بسیاری از موارد مکمل قدرت نظامی بوده و استمرار بازدارندگی این بازیگران را تضمین کرده است. سومین یافته تحقیق، اهمیت ایدئولوژی در افزایش انسجام سازمانی و استمرار مقاومت است. هر سه بازیگر بر مبنای گفتمان مقاومت، مبارزه با اشغالگری، مقابله با مداخله خارجی و دفاع از هویت دینی و سیاسی شکل گرفته‌اند. این مؤلفه علاوه بر افزایش انسجام داخلی، در جذب نیرو، مشروعیت‌بخشی به اقدامات نظامی و حفظ پایداری سازمانی نقش مهمی ایفا کرده است. یافته‌های این بخش با مطالعات جدید درباره نقش ایدئولوژی در سازمان‌های مسلح غیردولتی همخوانی دارد. چهارمین یافته پژوهش، نقش حمایت خارجی در ارتقای ظرفیت‌های راهبردی این بازیگران است. بررسی سه مطالعه موردی نشان داد که حمایت‌های آموزشی، مالی، اطلاعاتی و تسلیحاتی دولت‌های حامی، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران، نقش مهمی در توسعه توان نظامی، افزایش بازدارندگی و گسترش نفوذ منطقه‌ای این بازیگران داشته است. البته یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که این بازیگران به تدریج بخشی از توانمندی‌های خود را بومی‌سازی کرده و نسبت به گذشته از استقلال عملیاتی بیشتری برخوردار شده‌اند؛ موضوعی که نشان می‌دهد رابطه میان دولت‌های حامی و بازیگران غیردولتی صرفاً رابطه‌ای یک‌سویه نیست، بلکه نوعی تعامل راهبردی و پویا میان آنان شکل گرفته است. یافته‌های پژوهش همچنین نشان می‌دهد که فعالیت این سه بازیگر، ماهیت موازنه قدرت در خاورمیانه را دگرگون ساخته است. در الگوی کلاسیک، موازنه قدرت عمدتاً بر اساس توان دولت‌ها تحلیل می‌شد، اما تحولات سال‌های اخیر نشان می‌دهد که بخشی از قدرت منطقه‌ای اکنون در اختیار شبکه‌ای از بازیگران غیردولتی قرار گرفته است. این شبکه توانسته است بر تصمیمات امنیتی اسرائیل، عربستان سعودی، ایالات متحده و سایر بازیگران منطقه‌ای اثر بگذارد و در مواردی مانند جنگ غزه، بحران دریای سرخ و تحولات عراق، محاسبات راهبردی آنان را تغییر دهد. بنابراین، یافته‌های پژوهش از مفهوم «موازنه قدرت شبکه‌ای» حمایت می‌کند؛ مفهومی که بر توزیع قدرت میان دولت‌ها و بازیگران غیردولتی به‌طور هم‌زمان تأکید دارد.

منابع

- آزاد، امیرحامد. (۱۳۹۵). سایه روشن حشدالشعبی. تهران: مؤسسه مطالعات راهبردی اندیشه‌سازان نور.
- امیری، جهاندار. (۱۴۰۲). مقوم‌های هویتی زنجیره هم‌ارزی در گفتمان مقاومت اسلامی در منطقه بر اساس گفتمان شهید سلیمانی. پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۳(۲)، ۷۹-۱۰۱.
- بیوک، محسن. (۱۴۰۳). سناریوهای پیش‌روی آینده حشدالشعبی در عراق بر اساس ساختار و راهبرد بازیگران، فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۴(۵۶)، ۱۹۰-۱۶۱.
- پریزاد، رضا و نصری، زهرا. (۱۴۰۱). تأثیر ایدئولوژی جمهوری اسلامی ایران بر مقاومت انصارالله یمن در برابر ائتلاف عربی. مجله بین‌المللی پژوهش ملل، ۸(۸۵)، ۵۸-۲۸.
- جانسیز، احمد و تارین، مصطفی. (۱۳۹۸). بررسی ریشه‌های سیاسی و ایدئولوژیک جنبش حوثی‌ها. سپهر سیاست، ۶(۲۱)، ۱۸-۱.
- حاجی عبدالباقی معمار، علیرضا و روحی دهبه، مجید. (۱۴۰۳). بررسی نقش بازیگران غیردولتی همسو با جمهوری اسلامی ایران بر محیط امنیتی منطقه غرب آسیا در دوره پس از ۲۰۱۱ میلادی. فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی جمهوری اسلامی ایران، ۸(۱)، ۸۲-۴۹.
- حاتمی، محمدرضا. (۱۴۰۰). مؤلفه‌های همگرایی سیاست خارجی جنبش انصارالله یمن و جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۴(۱)، ۴۶-۲۴.
- روزبه، حسین؛ زارعان، احمد و آقایی، هادی. (۱۴۰۱). شناسایی مؤلفه‌های امنیت مردم پایه در عراق (مطالعه موردی حشدالشعبی). نشریه علمی سیاست دفاعی، ۳۱(۱۱۸)، ۶۴-۳۹.
- سیاحی، حسین و کتابی، امیرعلی. (۱۴۰۲). نقش بازیگران غیردولتی در ثبات و تعادل سیستم امنیتی و منطقه‌ای در خاورمیانه. راهبرد سیاسی، ۷(۳)، ۱۳۶-۱۰۳.
- علی‌نقی‌پور، علی. (۱۳۹۵). بررسی نقش جنبش حماس در تحولات سیاسی فلسطین اشغالی. فصلنامه تاریخ‌نامه خوارزمی، ۳(۱۱)، ۱۲۸-۱۰۷.
- قلندری، یعقوب و محسنی، حسین. (۱۴۰۲). نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها. فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام، ۱۰(۴)، ۸۹-۶۷.
- مبینی دهکردی، عبدالله. (۱۴۰۳). نقش بسیج مردمی مبتنی بر نظریه مقاومت در نظم جدید منطقه‌ای. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۱۰(۴)، ۱۰۱-۷۵.
- محمودی رجا، سیدزکریا؛ باقری دولت‌آبادی، علی و راوش، بهنام. (۱۳۹۷). بررسی محور مقاومت و آینده نظام سلطه با استفاده از نظریه نظام جهانی، فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، ۷(۱۴)، ۲۸-۱.
- موسوی، سیدصالح؛ عیوضی، محمدرحیم و اشرفی، سیدمحمد. (۱۴۰۰). مقایسه تطبیقی گروه‌های مقاومت حشدالشعبی عراق و حماس فلسطین. فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۳(۹)، ۱۴۰-۱۶۵.
- هاشم‌پور، پیروز و حقیقی، علی محمد. (۱۳۹۹). رابطه انقلاب اسلامی ایران و محور مقاومت در هویت‌بخشی به حوثی‌های یمن. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۰(۴)، ۲۱۱-۲۴۲.
- همتی، مرتضی و ابراهیمی، شهروز. (۱۳۹۷). اثرات سیاست خارجی عربستان در یمن بر نقش‌آفرینی ایران در خاورمیانه. فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، ۷(۱)، ۲۲۷-۲۵۱.

Reference

- Abo Rezeg, M. (2020). Iran–Hammas Relationship: Toward a New Strategic Partnership. *Asian Affairs*, 51(2), 386–404.
- Ahram, Ariel I. (2011). *Proxy Warriors: The Rise and Fall of State-Sponsored Militias*. Stanford University Press.
- Al-Goidi, F. (20٢٤, April ١٩). Iran's role in the Yemen war: Real influence and regional gains. *Middle East Council on Global Affairs*.
- Alsoos, I. (2023). What Explains the Resilience of Muslim Brotherhood Movements? An Analysis of Hamas' Organizing Strategies. *Mediterranean Politics*, 28(2), 278–3٠١.
- Berti, B. (2016). What's in a Name? Re-conceptualizing Non-State Armed Groups. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(3), 199–216.
<https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1084167>
- Birch, T. (2018). The Monopoly of Force and Iraq's Popular Mobilization Units. *Sigma: Journal of Political and International Studies*, 35, 1–1٦.
- Buzan, B. & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Darwich, M. (2021). Foreign Policy Analysis and Armed Non-State Actors in World Politics: Lessons from the Middle East. *International Affairs*, 97(3), 707–725.
- Darwich, M. (2024, October). Non-State Actors and Regional Disorder in the Middle East. Project on Middle East Political Science (POMEPS). Available at:
<https://pomeps.org/non-state-actors-and-regional-disorder-in-the-middle-east>.
- El-Dessouki, A. (2017). The Internal and External Roles of Iraqi Popular Mobilization Forces. *African Journal of Political Science and International Relations*, 11(10), 274–283.
- Felbab-Brown, V. (2024, January 16). Nonstate Armed Actors in 2024: The Middle East and Africa. Brookings Institution. Available at:
<https://www.brookings.edu/articles/nonstatearmedactorsin2024themiddleeastandafrika/>
- Freedman, L. (2004). *Deterrence*. Polity Press.
- International Crisis Group. (2023, November 4). The Gaza War Reverberates Across the Middle East. International Crisis Group. Available at:
<https://www.crisisgroup.org/cmt/middleeastnorthafrica/eastmediterraneanmena/israelpalestine/gaza-war-reverberates-across>.
- International Crisis Group. (2024, February 29). The Gaza War's Spillover in the Middle East. International Crisis Group. Available at:
<https://www.crisisgroup.org/middleeastnorthafrica/eastmediterraneanmena/israelpalestine/gaza-wars-spillover-middle-east>.
- International Institute for Strategic Studies. (2024). *The Military Balance 2024*. Routledge. Available at:
<https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/2024/the-military-balance2024/>
- Kamali, P. Koepke, R. Sozzi, A. & Verschuur, J. (2024, March 7). Red Sea Attacks Disrupt Global Trade. International Monetary Fund. Available at:
<https://www.imf.org/en/blogs/articles/2024/03/07/red-sea-attacks-disrupt-global-trade>.
- Karlén, N., Rauta, V., Salehyan, I., Mumford, A., San-Akca, B., Stark, A., Wyss, M., Moghadam, A., Duursma, A., Tamm, H., Jenne, E. K., Popovic, M., Siroky, D. S., Meier, V., Chinchilla, A., Rickard, K., & Spatafora, G. (2021). Forum: Conflict delegation in civil wars. *International Studies Review*, 23(4), 2048–2078.
<https://doi.org/10.1093/isr/viab053>.

- Kendall, E. (2021). Jihadi Militancy and Houthi Insurgency in Yemen. In Shahram Akbarzadeh (Ed.), Routledge Handbook of Middle East Security. Routledge.
- Knights, M. (2024). Assessing the Houthi War Effort Since October 2023. CTC Sentinel, ۱۷(۴), ۲۴-۳۱.
- Little, R. (2007). The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models. Cambridge University Press.
- Mazzucco, L. J. M. (2024). Iran and the Houthis' Asymmetric Maritime Warfare Campaign in the Red Sea: A Study of the Sponsor-Proxy Model. Journal for Iranian Studies, 8(20), 1-25.
- Medina G. F. (2020). The Houthi Movement (Ansar Allah) and the War in Yemen. Estudios de Asia y África, 55(1), 79-112.
- Mumford, A. (2013). Proxy warfare and the future of conflict. The RUSI Journal, 158(2), 40-46. <https://doi.org/10.1080/03071847.2013.787733>
- Nye, Joseph Samuel, Jr. (2011). The Future of Power. PublicAffairs.
- Paul, T. V., Wirtz, J. J., & Fortmann, M. (Eds.). (2004). Balance of power: theory and practice in the 21st century. Stanford University Press.
- Pearlman, W., & Cunningham, K. G. (2012). Nonstate actors, fragmentation, and conflict processes. Journal of conflict resolution, 56(1), 3-15.
- San-Akca, B. (2016). States in Disguise: Causes of State Support for Rebel Groups. Oxford University Press.
- Salehyan, I. (2010). The delegation of war to rebel organizations. Journal of conflict resolution, 54(3), 493-515. <https://doi.org/10.1177/0022002709357890>
- Shahrezaei, M. H., Goodarzi, M., & Izadi, J. (2024). Operation "Al-Aqsa Flood" and its Impact on the Abraham Accords. Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics, 3(4), 107-118.
- Staniland, P. (2021). Ordering Violence: Explaining Armed Group-State Relations from Conflict to Cooperation. Cornell University Press.
- Stevanović, N. (2023). Iran-United States Rivalry and the Changing Security Architecture of the Middle East. Review of International Affairs, 74(1187), 115-132.
- Szwed, N. (2025). Iran's Shadow Army: The PMF's Growing Influence in Iraq. Near East South Asia Center for Strategic Studies. Available at: https://nesacenter.org/2024/wpcontent/uploads/2025/05/20250430_PMFInIraqwithAnnexes.pdf
- Tanvir, Muhammad, & Abbas, Syed. (2024). Regional Rivalries and the Balance of Power in the Middle East after the Gaza War. Journal of Asian and African Studies. Advance online publication.
- United Nations Conference on Trade and Development. (2024). Navigating Troubled Waters: Impact to Global Trade of Disruption of Shipping Routes in the Red Sea, Black Sea and Panama Canal (UNCTAD/OSG/INF/2024/2). Geneva: United Nations. Available at: <https://unctad.org/publication/navigatingtroubledwatersimpactglobaltradedisruptionshipping-routes-red-sea-black>
- U.S. Department of the Treasury. (2024, January 12). Treasury Targets Commodity Shipments Financing Iran's Qods Force and Houthis. Office of Foreign Assets Control (OFAC). Available at: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy2022>.
- U.S. Energy Information Administration. (2024, February 1). Red Sea Attacks Increase Shipping Times and Freight Rates. U.S. Department of Energy. Available at: <https://www.energy.gov/documents/062eiaaredseaattacksincreaseshippingtimesandfreightratespdf>

- U.S. Energy Information Administration. (2024, October 11). Fewer Tankers Transit the Red Sea in 2024. Available at:
<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=63446>
- Waltz, K. N. (2010). Theory of International Politics. Waveland Press. (Original work published 1979).